

**ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN DİN POLİTİKALARINDA ETKİLİ OLAN TEMEL
DİNAMİKLER¹**

**THE BASIC DYNAMICS OF THE JUSTICE AND DEVELOPMENT PARTY'S RELIGIOUS
POLICIES**

İsmail Akyüz

Öğr. Gör. Dr., Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, iakyuz82@gmail.com

MAKALE BİLGİSİ

ÖZET

Türkiye'de cumhuriyetin kurulmasının ardından yapısal özelliklerini kazanan din-devlet ilişkileri dışlayıcı bir laiklik anlayışı temelinde şekillenmiştir. Bu anlamda rejim dine ve dindarlara mesafeli yaklaşmıştır. Zira dışlayıcı laikliğin en temel özelliği dini tamamen kamusal alanın dışında tutmasıdır. Devletin dindarlarla ilişkisi uzun yıllar boyunca sorunlu olmuş, kamusal alan dinden arındırılmaya çalışılmıştır. 2002 yılında iktidara gelen Ak Parti ile birlikte devletin dışlayıcı yaklaşımında büyük kırılmalar meydana gelmiştir. Ak Parti'nin üçüncü iktidar döneminde hayata geçirdiği reformlar Türkiye'de devletin din konusundaki resmi politikalarının kökten değişmesine sebep olmuştur. Çalışmada Ak Parti'nin din politikalarını şekillendiren dinamikler ve süreçler ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler:

Adalet ve Kalkınma Partisi
Din Politikaları
Dışlayıcı Laiklik

© 2016 PESA Tüm hakları saklıdır

ARTICLE INFO

ABSTRACT

In Turkey the relations between state and religion that gained structural characteristics just after the establishment of republic has been shaped on the basis of an exclusive secularism. In this sense, the regime's attitudes towards the religion and the religious has been negative. Because the most fundamental feature of exclusive secularism is to keep religion completely out of the public sphere. The relationship of the state with the religious has been troubled for many years and the it has been tried to be purified the public sphere from religion. But with the Justice and Development Party which came to power in 2002 major changes occurred in states exclusive approach. The Justice and Development Party's reforms have led to radical changes in the official policies of religion. In the study, the dynamics and processes shaping the Justice And Development Party's religious policies will be tried to be revealed.

Keywords:

Justice and Development Party
Religious Policies
Exclusive Secularism

© 2016 PESA All rights reserved

GİRİŞ

Türkiye'de uygulanan din politikaları Cumhuriyet tarihi boyunca birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Cumhuriyetin kurulmasının hemen ardından yapısal özelliklerini kazanan din-devlet ilişkileri laiklik temelinde şekillenmiş ancak laikliğin anlaşılabilir biçimi ve uygulanışı batılı örneklerden farklı olmuş ve birçok soruna yol açmıştır. Tek partili yıllarda dışlayıcı laiklik anlayışına yaslanan din politikaları İslam'ı kamusal alanın tamamen dışına çıkarmayı hedeflemiş, bunun için de pek çok yasaklayıcı pratiği hayata geçirmiştir. Özellikle cumhuriyetin ilk yıllarında devrim kanunlarını uygulamak ve yerleştirmek için alınan oldukça sert tedbirler karşısında dini yaşantıyı direkt veya dolaylı

¹Bu makale yazarın "Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Din Politikaları (Recep Tayyip Erdoğan Dönemi)" adlı doktora tezindeki ilgili başlıkların gözden geçirilerek makaleye uyarlanmış halidir.

olarak ilgilendiren düzenlemelerle ilgili itirazlar yahut talepler uzun yıllar dile getirilememiş; ancak çok partili hayata geçildikten sonra yavaş yavaş gündeme getirilmeye başlanmıştır. Bu anlamda Türkiye'deki din politikaları siyasi tarihimiz boyunca önemli tartışmalara konu olarak günümüze kadar inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle gevşemeye başlayan katı laiklik uygulamaları 28 Şubat sürecine kadar genel olarak bu yönde bir seyir izlemiş ancak 1997 yılında yaşanan postmodern darbenin ardından alınan tedbirler ve hayata geçirilen uygulamalarla din-devlet/toplum ilişkilerinde adeta tek partili yıllara geri dönmüştür.

2002 yılında tek başına iktidara gelen Ak Parti din-devlet ilişkilerinde 28 Şubat süreciyle birlikte yeniden ve kararlı bir şekilde uygulanmaya başlanan yasakçı anlayışın terk edilerek dini özgürlükler konusunda önemli adımlar atılmasında büyük rol oynamıştır. Bu anlamda eğitim kurumlarında ve kamu kurum ve kuruluşlarında başörtüsü yasağının kaldırılması, İmam hatip Liselerinin önündeki katsayı engelini kaldırılması, Kur'an kurslarının açılmasının kolaylaştırılması, Alevi kimliğinin cumhuriyet tarihinde ilk kez devlet tarafından tanınması, gayrimüslimlere ait devletin daha önce el koyduğu bazı gayrimenkullerin iade edilmesi gibi uygulamalarla uzun yıllar dine ve dindarlara karşı dışlayıcı bir yaklaşımın hakim olduğu resmi anlayış yerini dindarlarla barışık ve daha kapsayıcı bir anlayışa bırakmıştır.

Kuşkusuz Ak Parti'nin uzun yıllar rejime ana renklerinden birini veren bu yaklaşımı değiştirmesi kolay olmamıştır. 2002 yılında iktidara gelen Ak Parti din politikaları bağlamında uzun yılların birikimi olan bir çok problemle karşılaşmıştır. Bu sorunların çözümü noktasında 28 Şubat sürecinin devam ettiği bir dönemde iktidara gelen Ak Parti bir taraftan dışlayıcı laik elitlerin hakim olduğu toplumsal merkezle mücadele ederken diğer taraftan bu anlayışın mağdur ettiği toplum kesimlerinin taleplerini karşılamak durumunda kalmıştır. Ak Parti'nin ilk iki iktidar dönemi dini özgürlükler, din eğitimi ve din hizmetleri konularında beklenen adımların atılabilmesi için gerekli siyasi, hukuki ve bu bağlamda psikolojik zeminin hazırlanması çabalarıyla geçmiş, dile getirilen taleplerin büyük kısmı ancak üçüncü iktidar döneminde karşılanabilmiştir. Ak Parti'nin özellikle ilk iki iktidar döneminde bu anlamda farklı dinamiklerin şekillendirdiği çeşitli süreçler yaşanmış, ancak bu süreçlerden beklenen sonuçlar elde edildikten sonra gerekli yasal düzenlemeler söz konusu olabilmıştır. Bu süreçler aslında Ak Parti'nin toplumsal hayatın merkezi alanındaki dışlayıcı laik anlayışı değiştirdiği ve merkeze oturmasına yol açan kırılmaları ifade etmektedir.

Çalışmada Ak Parti'nin din politikalarında etkili olan temel dinamikler yaşanan sosyolojik süreçler ve yasal düzenlemeler bağlamında ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çalışmada veri kaynağı olarak yasal düzenlemeler ve ilgili literatür kullanılırken araştırma yakın tarihi kapsadığından şahsi gözlem ve tespitlerden de yararlanılmaya çalışılmıştır. Din politikalarında yaşanan önemli kırılmaların yaşandığı sosyolojik zeminin açığa çıkarılması bu konuda ileride atılacak adımların daha sağlıklı olması açısından önem taşımaktadır.

1. Karizmatik Lider'in Etkisi

Toplumsal hareketlerin şekillenmesinde, hareketi başlatan veya herhangi bir aşamasında hareketin başına geçen liderlerin büyük etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Modern toplumlarda demokratik süreçlerin işlediği toplumsal hareketler her ne kadar yazılı kurallara dayanıyor olsa da özellikle kriz anlarında ortaya çıkan karizmatik liderler toplumsal hareketlere büyük ölçüde yön vermekte; güçlü kişilikleri ve kararlı tutumlarıyla ihtiyaç duyulan motivasyonu sağlayarak kitleleri peşinden sürüklemektedir. Bu arada liderlerin dini inançları, ideolojik düşünceleri, daha önce yaşadıkları tecrübeler, karakter yapıları gibi kişisel özellikleri karar alma süreçlerinde etkili olmaktadır. Türk siyaset geleneğinde de liderlerin siyasi hareketlere çok büyük etkisinin olduğu, hatta siyasi hareketlerin liderlerin ismiyle özdeşleştiği bilinmektedir. Bu anlamda Adnan Menderes, Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Alparslan Türkeş, Turgut Özal, Necmettin Erbakan gibi siyasetçiler liderlik ettikleri siyasi hareketlerin şekillenmesinde oldukça önemli rol oynamışlardır.

Bu anlamda Türkiye'de partilerin programlarından ve seçim beyannamelerinden yola çıkarak oy veren seçmen sayısı oldukça azdır. Gerçi tüm partilerin sorunları ortaya koyuşları ve çözüm önerileri birbirlerine oldukça benzemektedir. Bu yüzden Türk siyasal geleneğinde partilerin programı, kadroların niteliğinden çok parti liderinin kişiliği, kimliği ve karizması oy verme davranışlarını ve partilere

katılımları etkileyen en önemli olguyu teşkil etmektedir. Bunun en iyi örneği, toplum içinde bireyler tuttukları partinin adıyla veya ideolojik tarafgirlikle değil de parti liderlerinin isimleriyle anılmalarıdır. Türk siyasetinde, her ne kadar her lider partisini kadro hareketi olarak tanımlasa da, bir partinin ve ideolojik taraflılığının ismiyle sahne alan oylardan ve insanlardan çok “cı-cu” nitelendirmeler ile ortaya çıkan şahıs merkezli bir oluşum vardır (Demirelci, Erbakanlı, Türkeşçi, Özalcı, Ecevitçi gibi). Türk demokrasi tarihi incelemelerinde de zaten devirler hükümetlere göre değil liderlerin isimlerine göre yapılmaktadır (Çetin, 2003: 105).

2000'li yıllara gelindiğinde 28 Şubat sürecinin ardından yaşanan ekonomik kriz ve siyasi belirsizlik ortamında Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde kurulan Ak Parti ciddi bir destek bulmuş ve Erdoğan önemli bir lider olarak siyaset sahnesine çıkmıştır. Post modern darbe olarak da adlandırılan 28 Şubat sürecinde ordu, sermaye sahipleri ve medyanın siyasete dolaylı müdahalesi ülkedeki dengeleri bozarak zayıf koalisyon hükümetleri kurulmasına yol açmış, siyasi istikrarsızlık kısa süre sonra ekonominin çökmesine sebep olmuştur. Böyle bir ortamda yeni bir söylemle siyaset sahnesine çıkan Ak Parti ve hareketin lideri Recep Tayyip Erdoğan bir kurtarıcı gibi görülerek girdiği ilk seçimde tek başına iktidara taşınmıştır. Parti kurucularının ve teşkilatının büyük ölçüde “Milli Görüş” geleneğinden oluştuğu ve Milli Görüş geleneğinde Türk siyasetinin en önemli karakteristiklerinden birini teşkil eden güçlü lider anlayışının oldukça kuvvetli olduğu (Erbakan sadece genel başkan değil aynı zamanda Milli Görüş hareketinin doğal lideri olarak görülmektedir) göz önünde bulundurulduğunda parti kadrolarının Erdoğan'ı nasıl değerlendirdiği ve Erdoğan'ın partililer üzerinde nasıl bir etkisinin olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Partinin tüzükle belirlenmiş demokratik organları işlemekle birlikte diğer tüm siyasi hareketlerde olduğu gibi liderin parti politikalarındaki etkisi ve belirleyiciliği göz ardı edilemeyecek bir olgudur.

Her şeyden önce Erdoğan'ın kişisel olarak dindar bir Müslüman olduğu bilinmektedir. İHL mezunu olduğunu ve bundan gurur duyduğunu her fırsatta dile getiren Erdoğan için İHL'lerin özel bir anlamı vardır. 2014 yılında İmam Hatiplerin kuruluşunun 100. yılı kapsamında düzenlenen bir etkinlikte yaptığı konuşmada (Subaşı, 2014) bu okullara verdiği değeri bir kez daha vurgulayarak kendisinin ve dört çocuğunun da İHL mezunu olmasından gurur duyduğunu ifade etmiştir. Konuşmasında İHL'ler için yapılan fedakârlıklardan bahseden Erdoğan'ın bu okullara hizmet etmeyi, İHL'ler için çalışmayı bir ibadet olarak algıladığı görülmektedir. Erdoğan'a göre bu okullar için çalışan, ter döken, emek sarf eden, okulların açık kalabilmesi için mücadele edenlerin amel defterleri kapanmayacaktır. İHL'lerde okunan Kur'an'ın her harfi için amel defterlerine sevap yazılacak, bu okullarda yetişen dürüst, ahlaklı, salih her evlat için kabirleri nur ile dolacaktır. Aynı konuşmada Erdoğan İHL öğrencilerini ve mezunlarını yeni ve büyük Türkiye'nin aydınlık suretleri olarak tanımlayarak bu okullara verdiği değeri ve gelecek tasavvurunda biçtiği rolü; aynı zamanda onlara yüklediği misyonu ortaya koymuştur. Bu anlamda Erdoğan'ın İHL'leri yeni Türkiye'nin kurucu ve taşıyıcı unsuru olarak gördüğü söylenebilir. Erdoğan konuşmasında İHL'ler için 28 Şubat sürecinde yapılan katsayı düzenlemesinin bir zulüm olduğunu ve bu zulme partisinin son verdiğini belirterek bu doğrultuda çabalayan herkese teşekkür ettiğini ifade etmiştir. Ak Parti'nin İmam Hatip okullarının önündeki engellerin kaldırılmasında ve sayılarının artmasında ortaya koyduğu irade elbette sadece Erdoğan'ın kişisel tercihi bağlamında açıklanamaz. Zira önündeki engeller kalktığında halkın bu okullara nasıl bir teveccüh gösterdiği pek çok kez tecrübe edilmiştir. Bu anlamda Ak Parti'nin İmam Hatip okulları ile ilgili politikalarında tabanın beklentisi ile birlikte Erdoğan'ın İHL hassasiyeti etkili ve belirleyici olmuştur.

Ak Parti'nin başörtüsü konusunda izlediği politikada da tabandaki beklentinin yanı sıra parti yöneticilerinin neredeyse tamamıyla birlikte Erdoğan'ın yaşadığı olumsuz tecrübeler neticesinde geliştirdiği hassasiyet etkili olmuştur. Eşi ve kızları da başörtülü olan ve başörtüsü yasağından direkt etkilenen Erdoğan'ın başörtüsü yasağına karşı tüm siyasi hayatı boyunca mücadele ettiği bilinmektedir. Başörtüsü takmayı dini bir gereklilik olarak gördüğünü ifade eden ve bunun kararının mahkemelerce değil, din alimleri tarafından verilebileceğini söyleyerek başörtüsü takmayı din ve vicdan hürriyetinin bir gereği olarak gören Erdoğan (Milliyet, 15.11.2005) en başta kendi ailesinin yaşadığı mağduriyetler dolayısıyla meselenin bir an önce çözülmesi gereken bir sorun olduğunu düşünmektedir. Zira başörtüsü yasağından dolayı iki kızını yurtdışında okutmak zorunda kaldığını ifade etmiş, eşinin başörtülü olmasından dolayı resmi program ve davetlerde eşi veya kendisi başörtülü olan diğer partililerle birlikte birçok kez sorun yaşamıştır. Yakın çevresi ve parti tabanında da başörtüsü yasağından dolayı mağdur olan pek çok kişinin olması zaten kişisel olarak başörtüsü konusunda hassas olan Erdoğan'ı yasağın

kalkması için daha fazla mücadele etmeye itmiş, Erdoğan'ın hassasiyeti de partinin bu konudaki politikalarında kendisini göstermiştir. Zira Ak Parti iktidara geldiği ilk günlerden itibaren pek çok kez yasağı kaldırmaya teşebbüs etmiş, karşılaşılan engellere rağmen farklı formüller deneyerek sorunu çözmeye çalışmış ve gerekli düzenlemeleri yaparak başörtüsü yasağına zaman içerisinde son vermiştir.

2. İslamcı Söylemden Özgürlükçü Söyleme Geçiş

Ak Parti siyasi kimlik olarak islamcılığı benimsememiş olmasına ve siyasi söylemini muhafazakar demokrat bir temele oturtmasına rağmen partinin kurucuları, kadroları ve çekirdek tabanı büyük oranda, 70'li yıllardan itibaren Türkiye'de siyasal islamın önemli temsilcisi olan Milli Görüş hareketinden gelenlerden oluşmuştur.

Refah Partisi'nin kapatılmasının ardından kurulan Fazilet Partisi, 28 Şubat sürecinde yaşananların ardından, kendinden önceki Milli Görüş partilerine nispetle oldukça yumuşak bir söylem geliştirerek insan hakları, demokrasi, hukuk devleti ve AB standartlarına daha fazla vurgu yapsa da 2001 yılında RP'nin devamı olduğu ve laiklik karşıtı faaliyetler yürüttüğü gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmaktan kurtulamamıştır. Kuşkusuz bu söylem değişikliğinde 28 Şubat sürecinin ve RP'nin kapatılmasının büyük etkisi olmuştur. Bu anlamda yaşanan olumsuz tecrübeler ve ortaya çıkan yeni siyasi şartlar FP'yi modernlik, demokrasi ve çok kültürcülüğü Avrupa'nın baskınlığının uzantısı olan değerler olarak görmek yerine, evrensel değerler olarak görmeye zorlamıştır (Yavuz, 2005: 336).

MSP'den FP'ye kadar yaklaşık otuz sene boyunca siyasal İslam'ın en önemli temsilcilerinden biri olan Milli Görüş hareketinin siyasal söyleminin 2000'li yıllara girilirken (her ne kadar FP bu anlamda ciddi bir söylem değişikliğine gitse de) Türkiye'deki toplumsal problemlere çözüm getiremeyeceği Ak Parti kadroları tarafından anlaşılmış görünmektedir. Bilindiği gibi Türkiye Cumhuriyeti devletine temel rengini veren en önemli karakterlerden birisi laiklik olmuştur. Başta, laik Türk sivil toplumunun önemli kesimleri ile ortaklığı bulunan ordu olmak üzere (savcılar ve Anayasa Mahkemesi'ni de kapsayan) yargı birimleri ve sivil bürokrasinin yüksek kademeleri (özellikle dış politikayı Genelkurmay ile yakın koordinasyon halinde yürütmüş olan Dışişleri Bakanlığı) (Cizre, 2013: 115) laiklik konusunda büyük bir hassasiyet geliştirmiş ve rejimin temel unsurlarından saydıkları laikliğin en önde gelen destekçileri ve savunucuları olmuşlardır. Laik güçlerin, rejimin laik niteliği için tehdit olarak gördükleri siyasal İslam'a karşı yürüttüğü mücadele 28 Şubat Süreci ile doruk noktasına ulaşmıştır. 28 Şubat Müdahalesinin üzerinden geçen dört sene içerisinde; 2001 yılına kadar üç hükümet ve iki ekonomik kriz gören Türkiye'de gündemin bir numaralı maddesi olan laiklik ve irtica tartışmaları kısa süre içinde yerini ekonomik ve siyasi tartışmalara bırakmıştır. Ekonomi ve siyasetin iflas ettiği bir dönemde siyaset sahnesine çıkan Ak Parti mevcut siyasi partilerden ve ekonomik çıkmazdan kurtulmak için bir umut olarak görülmüş ve girdiği ilk seçimde büyük bir başarı yakalamıştır.

28 Şubat sürecinde zirveye çıkan dışlayıcı laiklik uygulamalarının mağdur ettiği pek çok kesim gibi Ak Parti'nin kurucu ve yöneticilerinin birçoğunun da bu politikaların değişmesi yönünde bir beklenti içinde oldukları bilinmektedir. Ancak yaşanan tecrübe, bu beklentilerin bir süre ertelenmesini gerekli kılmıştır. Zira öncelikli hedefin iktidarda kalabilmek olduğu, Refahyol hükümetinin istifaya zorlandığı ve ardından RP'nin kapatıldığı süreçte Ak Parti'nin kurucuları ve teorisyenleri tarafından anlaşılmış ve partiyi laiklik karşıtı gösterecek talepleri söylemlere yansıtılmaktan uzak durmaya itmiştir. Bu anlamda 2002 seçim sonuçlarının ertesi günü Recep Tayyip Erdoğan'ın yaptığı bir açıklama ile verdiği "altı güvence" ilk iktidar döneminde Ak Parti'nin islami kesimin taleplerini gündeme getirmeyeceğini göstermiştir. Erdoğan yaptığı açıklamada başörtüsünün birinci sorunları olmadığını, insanların hayat tarzlarına müdahale edilmeyeceğini ve Türkiye'yi 28 Şubat sürecine götürebilecek gerginlikler yaşanmaması için aşırı özenli olacaklarını ifade etmiş, yaptığı açıklamalar medyada güvence olarak algılanarak şu şekilde sıralanmıştır: "AB ile tam üyelik sürecine hız vereceğiz, Dünya ile entegrasyonu güçlendireceğiz, İMF ile programın uygulanmasında kararlıyız, Türkiye'yi germeyeceğiz; yeni 28 Şubat yaşanmaz, Başörtüsü birinci sorunumuz değil" (Hürriyet, 4.11.2002).

Gerçekten de ilk iktidar döneminde Ak Parti İslami kesimin taleplerini çok fazla gündeme getirmemiş ve laiklik hassasiyeti yüksek kesimlerle karşı karşıya gelmekten sakınmıştır. 2003 yılında büyük bir seçim zaferi kazanarak tek başına iktidara gelmesine rağmen, geçmişte yaşanan tecrübeleri göz önünde bulundurarak bu talepleri bir süre daha erteleme yolunu seçmiştir. Mesela 2004 yılında İHL'lerin

önündeki katsayı engelini kaldırmaya yönelik bir kanun değişikliği yapılmış, meclisten geçecek değişiklik cumhurbaşkanı tarafından veto edilmiştir. Bunun üzerine yasayı hiçbir değişiklik yapmadan tekrar cumhurbaşkanına gönderdiklerinde cumhurbaşkanının onaylamak zorunda olduğunu bilmelerine rağmen yasayı tekrar göndermemişler ve değişiklikten vazgeçmişlerdir. Erdoğan, İHL'lerle ilgili yeni bir girişimin bedelini hükümet olarak ödeyecek durumda olmadıklarını belirterek, toplumun hazır olmasını bekleyeceklerini ifade etmiştir. Zira Erdoğan'a göre ilk teşebbüste halk gereken hassasiyeti göstererek yapılan değişikliğin arkasında durmamıştır. Buna göre halkın bu konudaki talebinin güçlenmesini beklemek gerekmektedir (Sabah, 04.07.2004).

28 Şubat Sürecinin ardından dindarların en büyük sorunları, bunların doğurduğu tali problemlerle birlikte kamusal alanda uygulanan başörtüsü yasağı ve İHL'lerin önündeki engeller olmuştur. Dindar kesim, bu sorunların çözülmesi noktasında Ak Parti'ye önemli bir sorumluluk yüklemiş ve ilk iktidar döneminden itibaren büyük bir beklenti içine girmiştir. Bu bağlamda asıl sorun halktan gelen talebin güçlü olmamasından ziyade Ak Parti'nin tek başına iktidar olmasına rağmen, ilk iktidar döneminde dindarların taleplerine cevap verebilecek siyasi konjonktürün henüz olgunlaşmamış olmasıdır. Daha büyük oy oranıyla tek başına hükümet kurduğu ikinci iktidar döneminde dahi mevcut psikolojik ve bürokratik engelleri aşmakta güçlük çeken Ak Parti ancak üçüncü iktidar döneminde dindarların taleplerine cevap verebilecek konjonktürü yakalayabilmiştir. Zira ordunun siyaset üzerindeki etkisine göz yumulmayacağı "27 Nisan e-muhtırası" olarak adlandırılan 2007 yılındaki Genelkurmay Başkanlığı internet sitesinden yapılan açıklamaya verilen cevap ile netleşmiş, aynı yıl Ak Parti'li Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı olmasıyla kanunların çıkması kolaylaştırılmış ve 2010 yılında yapılan referandum neticesinde uygulanan anayasa değişiklikleri ile yüksek yargı yeniden yapılandırılarak siyasetin önündeki engeller kaldırılarak meclisten çıkan kanunların uygulanabilmesine olanak sağlanabilmiştir. Dolayısıyla ilk iki iktidar döneminde dindarların taleplerine cevap veremeyen Ak Parti dışlayıcı laiklik yanlısı güç noktalarını bertaraf ettikten sonra ancak üçüncü iktidar döneminde başörtüsü ve İHL'ler ile birlikte 28 Şubat sürecinde dini gerekçelerle mağdur edildiklerini düşünenlerin mağduriyetlerini giderecek düzenlemeleri yapmaya imkân bulmuştur.

3. Muhafazakârlığın Öne Çıkarılışı

İslamcı bir gelenekten koparak siyaset sahnesine çıkan Ak Parti kendisini Türk siyasi tarihinde ilk kez kullanılan bir kavramla "muhafazakar demokrat" olarak tanımlamış, siyaset felsefesini de bu tanım çerçevesinde şekillendirmiştir. Muhafazakarlığın siyasi, sosyal, kültürel, felsefi pek çok anlam ayrımı ve her bir anlam alanı içerisinde farklı ele alınmış biçimleri olmakla birlikte burada kavramsal tartışmalara girmeksizin Ak Parti'nin siyasi kimliği bağlamında Muhafazakar Demokrasi'den ne kastedildiği ya da ne anlaşılması gerektiği ortaya koyulacaktır.

Ak Parti'nin siyasi kimlik olarak benimsediği muhafazakar demokratlık, kavramlaştırmadan da anlaşıldığı üzere iki esas üzerinde şekillenmektedir: Muhafazakarlık ve Demokratlık. İslamcı bir gelenekten gelen ve yeni bir söylemle siyaset sahnesine çıkan bir parti için; İslamcılık, laiklik, irtica gibi kavramlar etrafında gelişen tartışmaların had safhaya çıktığı ve siyasal İslam'ın büyük bir darbe aldığı bir dönemin (28 Şubat) hemen ardından siyasi kimliğinin "demokrat" yönünü ortaya koymak pek zorun teşkil etmezken "muhafazakar" kısmının içini doldurmak ve o dönemde hala etkin olan Kemalist merkezin hedefi olmadan bunu başarmak oldukça zor olmuştur. Zira 28 Şubat sürecinde yaşanan tecrübe, ideolojik olarak islami bir söylemle siyaset yapmanın imkanını neredeyse ortadan kaldırmıştır. Her ne kadar Ak Parti islamcı bir parti olmadığını defalarca deklare etmiş olsa da islami kesim Ak Parti'yi, uğradıkları haksızlıkları giderecek ve islami endişelerini bertaraf edecek bir parti olarak görmüş ve Milli Görüş partilerinin ardından Ak Parti'ye yönelmiştir. Bu anlamda hem tabanının beklentilerine cevap vereceği hem de yaşanan/yaşanabilecek bir rejim tartışmasında taraf olmadığını ifade edebileceği bir kavram arayışına giren Ak Parti, demokrat kimliğinin önüne muhafazakarlığı koyarak tartışmaların önüne geçmek istemiştir. Bulaç'a göre Ak Parti hem Türkiye'deki yasal mevzuatın içine girebilmek hem de uluslararası hakim güçlerin kabul ve onayına mazhar olabilmek için Milli Görüş geleneğini besleyen İslamcılıktan vazgeçerek yeni bir kimlik arayışına girmiş ve muhafazakarlık tanımında karar kılmıştır. İçerisi kadar dışarıya verilecek görüntü de son derece önemli olduğundan muhafazakarlık, Ak Parti'nin bu anlamda işini kolaylaştıran bir kavram olmuştur (Bulaç, 2010: 17).

2002 Seçim beyannamesinde Ak Parti'nin demokrat bir parti olduğu, demokrasinin ise millete hizmet için yapılan bir siyasi yarış ve hoşgörü rejimi olduğu belirtilmiştir. Partinin farklı inanç ve kültürleri ülke için bir zenginlik kabul ettiği; değişik dil, din, soy ve sosyal statüden insanın kanunların eşit koruyuculuğu altında özgürce yaşamasını ve siyasete katılmasını gerekli gördüğü ifade edilmiştir. Beynamede Ak Parti aynı zamanda muhafazakar bir parti olarak tanımlanmıştır. Buna göre Ak Parti, milletin tarihsel tecrübe ve birikimini gelecek için sağlam bir zemin olarak görmekte, toplumun uzun geçmişinde ürettiği sivil kültür ve kurumların, devletin müdahale alanı dışında kalması gerektiğini savunmaktadır. Çağdaş gelişmelerin de gereği olarak devlet ekonomiden çekildikçe, toplumun ürettiği sivil kültür üzerindeki denetimin de zorunlu olarak azalacağı/azalması gerektiği ifade edilmektedir. Partinin, toplumun kendi tecrübesiyle oluşturduğu kurum ve değerlere devletin müdahale etmesinin kargaşa ve huzursuzluk doğuracağına inandığı belirtilmiş, bu nedenle, Ak Parti'nin, maceraperest siyasetçilerin, toplum gerçeklerinden kopuk ideolojik projelerle sivil-demokratik kazanımların tahrip edilmesine yönelik girişimlerine karşı en büyük teminat olduğu ileri sürülmüştür. Bu anlamda Ak Parti, muhafazakarlığı sivil-demokratik bir kavram olarak ortaya koymuş ve kavramın içeriğini doldürürken halkın tercihlerini ve taleplerini önceleyen bir anlayışla siyaset yapacağı sinyali vermiştir.

Ak Parti'nin önemli isimlerinden ve "Muhafazakar Demokrasi" kavramının teorisyenlerinden olan Akdoğan, Ak Parti tarafından yayımlanan "Muhafazakar Demokrasi" isimli kitabında Ak Parti'nin muhafazakarlık anlayışını genel hatları ile ortaya koymuştur. Buna göre Muhafazakarlık, devrimci dönüşüme karşı evrimci veya tedrici değişimi savunan ve geleneksel toplumsal kurumların tahrip edilmesinin yanlışlığına vurgu yapan bir anlayıştır. Ak Parti'ye göre de toplumsal dönüşüm her türlü değişimin temelini oluşturmaktadır. Değişimden maksat tedrici bir sürecin gerçekleşmesi ve doğal gelişimin sağlanabilmesidir. Bu açıdan muhafazakarlığı tutuculuk şeklinde tanımlayarak, değişime kapalı statükocu bir anlayış gibi yorumlamak yanlıştır. Ak Parti'nin Yeni Muhafazakarlığı toplumsal dinamiklere dayanan değişim ve dönüşümün lokomotifi olacaktır (Akdoğan, 2003: 6).

Muhafazakarlık siyasal otoriteyi, hukuki ve siyasi meşruluk temeline oturtmakta e siyasal iktidarın varolan toplumu tanıyarak, işlevlerini onun irade ve değerlerine uygun olarak yürütmesi gerektiğini belirtmektedir. Ak Parti'ye göre de siyasal iktidarın en temel dayanağı milli iradenin kabulüne mazhar olarak meşruluğunu milletin genel kabulünden almasıdır (Akdoğan, 2003: 8).

Muhafazakarlık siyasal iktidarın bir kişi veya zümrenin elinde yoğunlaşmasını reddeder. Dayatmacı ve baskıcı bir hal alan otoriter ve totaliter anlayışları kabul etmez. Çünkü siyasal otoritenin sınırlandırılması düşüncesi muhafazakarlığın temel argümanlarından biridir. Bu anlamda Ak Parti her türlü dayatmacı, buyurgan, tek tipçi, toplum mühendisliğine dayanan yaklaşımları sağlıklı bir demokratik sistem için tehlike olarak görür (Akdoğan, 2003: 8).

Muhafazakarlığın genel tutumu devleti hukukla sınırlamak ve dogmatik yaklaşımların kısılcısından kurtarmak olarak özetlenebilir. Ak Parti'ye göre de hukuk devletinin gereği siyasal iktidarı ve tüm kurumları yasal çerçeve ile sınırlamaktır. Ayrıca devletin ideolojik bir tercihle kendisini dogmatik bir alana hapsetmesi de savunulmaması gereken bir durumdur. Asli fonksiyonlarına çekilmiş, küçük ama etkili bir devlet olmak vatandaşını tanımlayan, biçimlendiren, ona tercihler dayatan değil; vatandaşın tanımladığı, denetlediği ve şekillendirdiği bir devlet olmaktır (Akdoğan, 2003: 9).

Muhafazakar söylem radikalizmin yerine ılımlılığın aldığı istikrarlı bir hayatı ifade etmektedir. Ak Parti'ye göre radikal söylem ve üslup Türkiye siyasetine bir fayda sağlamamıştır; Türk siyasetinin çatışma, kamplaşma ve kutuplaşma yerine uzlaşa, bütünleşme ve hoşgörü üzerine kurulması gerekir ve ılımlılık toplumun genel bir talebidir. Radikalizmin var olan kurulu yapıyı tamamen reddetmesi ve mevcudu silerek yeni bir düzen kurmaya çalışması da bugün için doğru bir yöntem olarak görülmemektedir. Geleneksel yapının bazı değerlerini ve kazanımlarını koruyarak değişimi sağlamak gerekli olanıdır (Akdoğan, 2003: 12).

Yavuz (2011: 106), muhafazakarlık kavramının Türkiye'de özel bir geçmişe ve anlama sahip olduğunu anlamak gerektiğini ileri sürmektedir. Muhafazakarlığın Türkiye yorumu asla modernlik ya da modernleşme karşıtı olmamış, ancak batılılaşma adına devlet tarafından bir hayat tarzının dayatılmasına karşı çıkmıştır. Muhafazakarlık kavramı Türklerin siyasi jargonunun başlıca kavramlarından olan

“hizmet” (İslamiyet adına kamu hizmeti yapma) kavranmadan anlaşılamaz*. Erdoğan'a göre muhafazakarlık, ahlak, aile ve düzenli bir değişimi öne çıkartan bir siyasi kimlik demektir. Muhafazakarlığın farklı yorumları olmakla birlikte Ak Parti'de hakim olan yorum, iyi bir yaşamın tanımında dinin rolünü vurgulayan “inan”cı (fideistic) muhafazakarlıktır (Yavuz 2011: 106).

Partinin kurucularından ve önde gelen isimlerinden Abdullah Gül 2003 yılında verdiği bir röportajda muhafazakarlığı din özgürlüğü temelinde açıklayarak muhafazakarlık ve din ilişkisini şu sözlerle ifade etmiştir (Çakır, 2003):

“Muhafazakârlık bir değerler manzumesi anlamına geliyor. Dünyanın bütün her yerinde muhafazakarlıkta tarih, kültür ve din vardır. Müslüman bir toplum söz konusu olduğunda da aynıdır ve bütün bu değerlerin belli bir ağırlığı olacaktır. Dinle bağlantı nasıl olmalı derken ancak şu olabilir: din özgürlüğü. Avrupa standartlarında demokratik bir ülkede din özgürlüğü şarttır. “Bütün özgürlükler olsun ama din özgürlüğü olmasın, onu yoksayalım” diyemezsiniz. Ben kendi açımdan inanan bir müslüman olmaya gayret ederim. Kimin ne kadar dindar olduğu nisbi bir konudur. Bugün varım, yarın yoğun; inanç böyle bir şeydir. İnancın gösterişi filan olmaz. Din istismarı denen yaklaşımlar da artık bitti, tükendi. Dolayısıyla bizim talebimiz sadece evrensel anlamda din özgürlüğüdür.”

Türkiye'nin tarihsel tecrübesi incelendiğinde birbirine rakip ideolojiler olarak İslamcılık ve Milliyetçiliğin teorik farklı söylemler üretse de pratikte birçok kez iç içe geçtiği ve birbirinden etkilendiği görülmektedir. İki ideolojinin kesişme noktasını ise çoğu zaman muhafazakarlık teşkil etmektedir. Ancak Ak Parti'nin Muhafazakar Demokrat bir kimliği ve bu kimlikten beslenen bir söylem tercih etmesi devlet telakkisi, laiklik anlayışı, dış politika eğilimleri gibi konularda İslamcılık, Milliyetçilik ve Ak Parti'nin ideolojisi olan Muhafazakarlık ideolojilerinin ortaya koyduğu yaklaşımlardaki farklılaşmayı gündeme getirmektedir.

4. Dışlayıcı Laikliğe Karşı Pasif Laikliğin Öne Çıkarılması

Laiklik ve irtica konusu Türkiye'deki siyasi tartışmalarda gündemi en fazla işgal eden meselelerden olmuştur. Milli Görüş partilerinden üç tanesi (MNP, RP ve FP) laiklik karşıtı odak oldukları gerekçesiyle kapatılmıştır. 28 Şubat sürecinde had safhaya çıkan laiklik hassasiyeti, her ne kadar kendileri kabul etmese de Mili Görüş geleneğinden kopan bir kadronun kurduğu ve İslamcı olarak nitelendirilen Ak Parti için de dikkatle ele alınması gereken bir konu olmuştur. Bu anlamda Ak Parti kuruluşundan itibaren; laiklik tartışmalarından uzak durarak kendinden önceki “İslamcı” partilerin karşılaştığı hukuki süreçlerden kendisini korumaya çalışmıştır. Gerek partinin resmi evrakında (tüzük, beyanname, hükümet programı vb), gerekse yöneticilerin pek çok konuşmasında Ak Parti'nin laiklik karşıtı olmadığı; hatta laikliğin, demokrasi ve inanç özgürlüğünün vazgeçilmez bir unsuru ve teminatı olduğu belirtilmiştir. Kurulduğu dönemde İslami bir söylemden mümkün olduğunca uzak durmaya çalışan Ak Parti'nin tüzüğünde partinin akıl, bilim ve tecrübenin yol gösterici olduğunu benimsediği, milli irade, hukukun üstünlüğü, akıl, bilim, tecrübe, demokrasi, bireyin temel hak ve özgürlükleri ve ahlakılığı, siyasi yönetim anlayışının temel referansları olarak kabul ettiği ifade edilmektedir. Buna göre Ak Parti referans olarak evrensel değerlere vurgu yapmış, dini çağrışımlardan uzak durarak seküler değerler etrafında bir siyaset anlayışı ortaya koymaya çalışmıştır (Ak Parti Tüzüğü, 4.1)

Esasında hiçbir siyasal (İslamcı) parti açık bir şekilde laiklik karşıtı olduğunu veya rejimi değiştirerek dini esaslara dayalı bir devlet kurmak istediğini beyan edememektedir. Zira bu, Anayasa ve Siyasi Partiler Kanunu ile çelişen bir durumdur. Ancak Ak Parti'lilerin söylem ve eylemleri üzerinden bir okuma yapılarak Ak Parti'nin laiklik karşıtı ya da rejim düşmanı/aleyhtarı olduğuna karar verilmekte ve hukuki süreç de buna göre şekillenmektedir. Bu anlamda Milli Görüş partileri dahil hiçbir siyasal parti açık bir şekilde laikliğe karşı olduğunu beyan etmek durumunda değildir. Laikliğe karşı olmanın dine dayalı bir devlet (Şeriat Devleti) kurmakla eşdeğer tutulduğu göz önünde bulundurulduğunda İslamcı partilerin böyle bir amacı veya gündemi olduğunu söylemek de oldukça zordur. Laikliğin bizzat varlığından ziyade anlaşılış ve uygulanış biçimine itiraz edilmekte, ortaya çıkan yorum farkı laiklik

*Yavuz'a göre Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları çok daha pragmatik ve daha az oranda da ideolojiktirler; düzen, adalet ve barışı korumayı amaçlamışlardır. Bu pragmatizm Türk siyasi kültürünün başlıca yönlerinden biri olarak kalmıştır.

karşıtlığı olarak algılanmaktadır. Bu bağlamda Ak Parti'nin, Türkiye'de devletin dine/dini özgürlüklere müdahalesi ve dinin kamusal alandaki görünürlüğünün mümkün olduğunca engellenmesi biçiminde anlaşılan ve uygulanan dışlayıcı laiklik anlayışına karşı daha özgürlükçü olan Anglo-Sakson tarzı "pasif laiklik" taraftarı olduğu anlaşılmaktadır.

ABD'de katıldığı bir programda bazı Amerikan gazetelerinde "Türk hükümetinin daha mezhepsel yaklaşım sergilediğini ve seküler çizgiden uzaklaştığını" yönünde haberlerin doğru olup olmadığı yönündeki bir soruya Ali Babacan, "On yıllarca Türkiye'de laiklik anlayışı sağlıklı değildi. Daha Anglosakson bir laiklik anlayışına varmak istiyoruz. Etnik ve dini inanışlara eşit uzaklıkta olunmalı. Türkiye'de Müslüman çoğunluk ve gayrimüslim azınlıklar yaşıyor. Dini özgürlükler konusunda şimdi normalleşiyoruz. Halkımızın da isteği bu yönde" şeklinde bir yanıt vermiştir (CNNTÜRK, 24.10.2013).

Bir Amerikan gazetesine verdiği röportajda, "Müslüman eğilimli bir partinin laik bir çerçevede ülkeyi yönettiği Türkiye'nin Arap ülkeleri için model olup olmadığı"nın sorulması üzerine Abdullah Gül, "Arap ve Mağrip ülkeleri için talihsizlik, laikliğe ilişkin yorumlarının, bir çeşit dinsizliği empoze eden 'Jakoben' bir modeli olan Fransız modelini temel almasıdır" karşılığını vermiştir. Abdullah Gül, bölgedeki Müslüman topluluklara laiklikten söz edildiğinde Fransız ima nedeniyle yanlış anlaşıldığını belirterek Arap ve Mağrip ülkelerinde laikliğin uygulanmasının pratikte "laikliğin adına İslam ile mücadele etmek" anlamına geldiğini ifade etmiştir. Sözlerine "Diğer yandan, laiklik, ABD veya İngiltere'de uygulandığı gibi, Anglosakson yorumunu kullanırsanız eğer, o zaman insanların rahat hissetmesi gereken bir şey olur. Tüm anlamı, devlet ve din ayrılığı, devletin tüm dinlerden aynı mesafede olması ve tüm inançların koruyucusu olarak hareket etmesidir. Tüm inançlara saygı ve çoğulcu inançların bir arada olması temeline dayanıyor." diyerek devam eden Cumhurbaşkanı Gül, görüştüğü Mısır ve Tunus liderlerinin laikliğin Anglosakson yorumu ile ilgili çok açık görüşlü ve rahat olduklarını da ifade etmiştir (Cumhuriyet, 25.05.2012).

2011 yılında yaşanan devrimin ardından statükonun yıkıldığı Mısır'da, o sene yapılacak olan genel seçim öncesinde iktidar olmaya en yakın duran "Müslüman Kardeşler" hareketinin, iktidara gelmesi durumunda Mısır'da Şeriat'a dayalı bir yönetim sistemine geçmesinden duyulan endişelerin özellikle Batı'da had safhaya çıktığı bir dönemde Başbakan olarak Recep Tayyip Erdoğan'ın Mısır'a yaptığı ziyaret ve burada laiklik konusundaki tavsiyeleri gerek Ak Parti'nin laiklik anlayışını ortaya koyması gerekse uluslararası arenadaki etkileri bakımından ses getirici olmuştur. Mısır'da bir televizyon kanalında söyleşi yayınlanan Erdoğan, Mısır'da birkaç ay sonra yapılacak seçimin muhtemel galibi Müslüman Kardeşler hareketine laiklik çağrısı yaparak bunun çoğulcu bir yaklaşım olarak önemli ve gerekli olduğunu ifade etmiştir. Erdoğan, Türkiye'deki 1982 Anayasası'nın gerekçeli kararında laikliğin tanımlandığını belirterek laiklik konusunda şunları söylemiştir:

"Bu tanımda da tüm inanç guruplarına laik devlet eşit mesafededir. Kişiler laik olmaz, devlet laik olur. Kişiler dindardır, din karşıttır, farklı dindedir, olabilir. Şimdi Mısır'da Müslüman var, ama Müslümanların dışında Kıptiler de var, farklı dinlerden olanlar, hatta az da olsa Museviler de var. Türkiye'de de yüzde 99'a yakın Müslüman var ama bunun yanında Hıristiyan da var, Musevi de var, çok farklı dinlerde az da olsa Türkiye'de de var. Fakat bunlara karşı biz devlet olarak eşit mesafedeyiz. Müslüman kendi inancını yaşayabilmeli, Hıristiyan kendi inancını yaşayabilmeli, Musevi yaşayabilmeli ve onların inançlarını yaşayabilmek bizim güvencemiz altında olmalıdır. Bunu kendi medeniyetimize baktığımızda da zaten görürüz. Yani İslam tarihinde de bunun çok açık, net örneklerini görmek mümkündür. Mısır bu geçiş döneminde ve sonrasında inanıyorum ki bu değerlendirmesini en güzel şekilde yapmak suretiyle özellikle demokrasi noktasındaki bu geçişte şunu görecektir. Yani laik bir devlet yapısı dinsizliği değil, herkesin dinini inandığı gibi yaşamasının teminatıdır. Böyle görecektir, böyle görmesi lazım. Bundan hiç endişe etmesin ve anayasayı hazırlayacak olanlar da bunu orada teminat altına alması lazım. Demesi lazım ki; 'Devlet tüm inanç guruplarının inancını teminat altına alır. Hepsine eşit mesafededir. Asla sizi dininizi yaşamaktan alıkoymayacaktır'. Bunu böyle söylemesi lazım. Bu şekilde başlar ve bu şekilde devam ederse o toplum huzur bulacaktır. Müslüman'ıyla, Kıpti'siyle hepsi, hatta hatta daha ileri gidiyorum dinsizin bile, ateistin bile inancına devlet saygı duyacaktır. Onu da güvence altına alacaktır. Laik devlet budur. Ama kişi laik olmaz. Tayyip Erdoğan laik değildir, Tayyip Erdoğan bir Müslüman'dır. Ama Tayyip Erdoğan laik bir devletin başbakanıdır ve bunun gereğini de dört dörtlük yapmanın gayreti içindedir." (Sabah, 15.09.2011)

Erdoğan 2006 yılında yaptığı bir konuşmada, demokrasinin ve toplumsal barışın teminatlarından biri olarak tanımladığı laikliğin iki boyutundan bahsetmiştir. Buna göre laikliğin birinci boyutu, devletin din kurallarına göre yapılandırılmamasıdır. Bu, standartlaştırılmış, üniter, parçalı olmayan bir hukuk düzenini gerektirmektedir. Laikliğin ikinci boyutuysa devletin bütün dini inançlar karşısında tarafsız, eşit mesafede bulunması, bireylerin din ve inanç alanındaki özgürlüklerini teminat altına almasıdır. Anayasa'nın 2. maddesinin gerekçesinde laikliğin içeriği ve tanımı için “Hiçbir zaman dinsizlik anlamına gelmeyen laiklik ise, her ferдин istediği inanca, mezhebe sahip olabilmesi, ibadetini yapabilmesi ve dini inançlarından dolayı diğer vatandaşlardan farklı bir muameleye tabi kılınmaması anlamına gelir.” dediğini hatırlatan Erdoğan, bu özellikleriyle laiklik ilkesinin, Cumhuriyet'in temel ve birleştirici bir niteliği olduğunu ifade etmiştir. Buna göre din ve devlet işlerinin ayrılması, devletin din kurallarına dayalı bir sistemle yönetilmemesi anlamında Kemalist seçkinlerle aynı yerde durduğunu ortaya koyan Erdoğan, laikliğin dini özgürlükleri kısıtlayan bir unsur olarak kullanılması konusunda farklı düşündüğünü ifade etmiştir (Radikal, 16.05.2006).

Anglosakson tipi pasif laiklik anlayışının bir göstergesi olarak Parti tüzüğünde, bireylerin inandıkları gibi yaşama düşündükleri gibi ifade etme haklarının tartışılmaz olduğu, inanç ve düşüncenin hukuka uygun olarak tanıtım ve propagandasının, bireylere ve sivil toplum kuruluşlarına ait bir hak ve yetki olduğu, her bireyin her kurumda ve yaşamın her alanında eşit ve ortak hakları bulunduğu, dolayısıyla devletin, hiçbir inanç ve düşünceden yana veya karşı tutum sergilememesi gerektiği ifade edilmiştir (Madde 4.8)

2002 seçim beyannamesinde geçen ifadeler de Ak Parti'nin pasif laiklikten yana olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Beynamede Ak Parti'nin muhafazakar kimliğinden bahsedilirken toplumun uzun geçmişinde ürettiği sivil kültür ve kurumların, devletin müdahale alanı dışında kalması gerektiği ifade edilmiş, çağdaş gelişmelerin de gereği olarak devlet ekonomiden çekildikçe, toplumun ürettiği sivil kültür üzerindeki denetimin de zorunlu olarak azalacağı ileri sürülmüştür. Toplumun; aile, okul, mülkiyet, din, ahlak gibi köklü kurumların oluşturduğu kültür ortamında kendini yenileyerek varlığını sürdüren canlı bir organizma olduğu belirtilerek dışarıdan bir müdahale olmaksızın kendi doğal sürecinde üretilen ve toplumu bütünleştiren yerli kültür ve kurumların evrensel değerlerle çelişmeyeceği ifade edilmiştir. Bu bağlamda partinin, toplumun kendi tecrübesiyle oluşturduğu kurum ve değerlere devletin müdahale etmesinin kargaşa ve huzursuzluk doğuracağına inandığı, bu nedenle, Ak Parti'nin, maceraperest siyasetçilerin, toplum gerçeklerinden kopuk ideolojik projelerle sivil-demokratik kazanımların tahrip edilmesine yönelik girişimlerine karşı en büyük teminat olduğu ileri sürülmüştür (Ak Parti Beyanname, 2002: 23)

Ak Parti'nin ilk iktidar döneminde (2002-2007) yeniden alevlenen laiklik tartışmaları Ak Parti'nin 2007 seçim beyannamesinde laikliğe daha fazla vurgu yapmasını gerekli kılmıştır. Beynamede, Türkiye Cumhuriyeti'nin, “demokratik”, “laik” ve “sosyal” bir “hukuk” devleti ve anayasanın değişmez hükümleri ile belirlenmiş olan bu niteliklerin bir bütün olduğu ve “Cumhuriyetin temel değerleri” olduğu, bu niteliklerden biri diğerine tercih edilemeyeceği gibi, birbiri aleyhine de kullanılmayacağı vurgulanmıştır. Bu anlamda Adalet ve Kalkınma Partisi, Anayasada tarifini bulan bu temel değerlerin bütünlüğünün savunucusu ve bu bütünlük üzerinde yükselen Türkiye'nin güvencesi ve demokratik, laik ve sosyal hukuk devletinin teminatı olarak takdim edilmiştir (Ak Parti Beyanname, 2007: 19)

Rejimin laik niteliğine yapılan kuvvetli vurguyla birlikte Ak Parti'nin laikliğin anlaşılması noktasında dışlayıcı laiklerden ayrıldığı da ifade edilmiştir. Bu anlamda demokrasinin bir hak ve özgürlükler rejimi olduğu; bu açıdan laiklik, farklı yaşam tarzları için özgürleştirici bir model ve toplumsal barış kuralı olarak tanımlanmış, bu bağlamda kimsenin dini inanç ve kanaatlerinden ötürü suçlanamayacağı gibi, hiç kimsenin de devletin düzenini dini inanç ve anlayışına dayandırmaya da zorlayamayacağı belirtilmiştir (Ak Parti Beyanname, 2007: 20).

Ayrıca elli dokuzuncu hükümet programında da “Anayasamızda tanımlanan laiklik ilkesi, din ve vicdan hürriyetine etkinlik ve işlerlik kazandırılarak, dinin, dinî duyguların veya dince kutsal sayılan değerlerin ve sembollerin siyasî veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlamak amacıyla istismar edilmesi veya kötüye kullanılmasını önleyebilecek bir din eğitimi ve öğretimi, Anayasamızda tanımlanan çerçevede uygulamaya konulacaktır.” denmiştir. Bu anlamda bir taraftan din eğitiminin devlet tarafından verilmesi uygulamasına devam edileceği belirtilirken diğer taraftan bu uygulamanın din ve vicdan hürriyetine etkinlik kazandırılarak ve dinin istismar edilmesinin önüne geçilerek yerine getirileceği vurgulanmıştır.

Yavuz 'a göre Ak Parti'nin laiklik konusunda karşı karşıya kaldığı en büyük sorun, Kemalist devlet tarafından dini etkinliklere getirilen kısıtlamalar olmuştur. Bu kısıtlamalar Ak Parti'nin dini özgürlükleri ve kamusal alanda İslamiyetin rolünün tanınması gibi, tabanının büyük kısmının yüksek beklentilerini karşılamasını neredeyse imkansız kılmıştır. Bu anlamda Ak Parti ile Kemalist düzen arasındaki tartışma, laikliğe karşı İslami teokrazi değil, laikliğin anlamı ve rolü üzerine yoğunlaşmıştır. Merkez sağ partilerin çoğu gibi Ak Parti de laikliğin günlük hayatı ya da vatandaşların kimliğini şekillendirmeyi amaçlayan kapsamlı bir politika olmadığına ısrar etmektedir. Tersine, devlete karşı dini özgürlük ve etkinlikleri korumayı amaçlayan bir ilkedir (Yavuz, 2011: 193).

Ak Parti'nin laiklik karşıtı olmadığını; bilakis laikliği savunduğunu gösteren birçok yazılı ve sözlü belgeye rağmen Ak Parti'ye, 2008 yılında laiklik karşıtı olduğu gerekçesiyle kapatma davası açılmıştır. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya'nın, Ak Parti'nin "*laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği*" gerekçesiyle, partinin kapatılması ve ilgili dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan başta olmak üzere, dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül dahil 71 kişinin 5 yıl süre ile siyasetten uzaklaştırılması istemiyle hazırladığı iddianame Anayasa Mahkemesi'ne 14 Mart 2008'de sunulmuş olup, Anayasa Mahkemesi iddianameyi 31 Mart 2008 günü kabul etmiştir. 16 Haziran günü Adalet ve Kalkınma Partisi esas hakkındaki savunmasını vermiştir. 30 Temmuz 2008 tarihinde kamuoyuna yapılan açıklamada, partinin temelli kapatılmaması, fakat hazine yardımının belirli bir oranda kesilmesi kararına varılmıştır. 6 üye kapatılması, 5 üye kapatılmaması yönünde oy kullanmışken, hazine yardımının kesilmesi hakkındaki oylamada 11 üyenin 10'u kesilmesi yönünde oy kullanmıştır.

Ak Parti'nin ilk iktidar dönemi, 28 Şubat sürecinin ardından yavaşlayan laiklik tartışmalarının yeniden alevlenmesiyle, bir taraftan partinin laiklik karşıtı olmadığını ispat etme, diğer taraftan mevcut laiklik anlayışını yumuşatmaya ve dindarlar üzerindeki (dinin kamusal görünürlüğünün yasaklanmasına yönelik) baskıyı yumuşatma gayretleriyle geçmiştir. Dindarların talepleri genel olarak başörtüsü özgürlüğü ve İHL'lerin önündeki engellerin kaldırılması etrafında yoğunlaşmış, ancak ilk iktidar döneminde Ak Parti bu konularla ilgili herhangi bir iyileştirme yapma imkanını bulamamıştır. Bu dönemde "dışlayıcı laikler" ile laiklik konusunda yaşanan tartışmalar yine de başörtüsü üzerinden yaşanmış, ancak tartışmalara konu olan "başörtüsü" bu sefer okullardaki yasak nedeniyle değil, Ak Parti'li milletvekili, bakan ve hatta cumhurbaşkanı adayının eşi nedeniyle gündeme gelmiştir. Bu anlamda 2007 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçiminde aday olan Abdullah Gül'ün eşinin başörtülü olması bir krize dönüşmüş ve laiklik tartışmalarını yeni bir boyuta taşımıştır. Yaşanan tartışmaların ardından Abdullah Gül cumhurbaşkanı olarak seçilmiş ve eşi de ilk başörtülü cumhurbaşkanı eşi olarak köşke çıkmıştır.

5. Avrupa Birliği Süreci

10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de yapılan Avrupa Birliği Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde oybirliği ile Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak kabul ve ilan edilen Türkiye, o tarihten sonra çok geniş kapsamlı bir reform süreci içerisine girerek dokuz mevzuat uyum paketi kabul etmiş ve ayrıca anayasasında ve çeşitli yasalarında da değişikliklere gitmiştir.

AB üyeliğini temel stratejik hedef olarak belirleyen Türkiye, AB ile katılım müzakerelerinin başlaması için ön şart niteliğinde olan Kopenhag Siyasi Kriterlerini yerine getirmek amacıyla yoğun bir reform sürecine girmiş, kapsamlı anayasal ve yasal değişiklikler gerçekleştirmiştir. Siyasi kriterlere uyum için gerekli düzenlemeler, süratli bir şekilde "uyum yasa paketleri" marifetiyle gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede, Şubat 2002-Temmuz 2004 döneminde çıkarılan sekiz uyum paketiyle 53 yasanın 218 maddesinde değişiklik yapılmıştır. Söz konusu yasa paketleriyle birçok alanda temel hak ve özgürlüklerin kapsamı genişletilmiş, demokrasi, hukukun üstünlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğü ve insan hakları gibi alanlarda mevcut düzenlemeleri güçlendiren ve güvence altına alan reformlar yapılmıştır. Reform çalışmalar Sekizinci Uyum Paketiyle sona ermemiş, 9. Reform Paketi 12 Nisan 2006'da kamuoyuna açıklanmıştır (Gül, 2007: 2).

AB Uyum Paketleri din politikaları bağlamında incelendiğinde yapılan düzenlemelerin direkt muhatabının daha çok ülkedeki gayrimüslimler olduğu görülmektedir. Zira AB ilerleme raporlarında dini özgürlükler bağlamında Türkiye'ye yöneltilen eleştirilerin neredeyse tamamı gayrimüslim azınlıkların haklarından bahsetmektedir. Bu anlamda uyum paketlerinde gayrimüslimlere yönelik düzenlemelerin öne çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda üçüncü uyum paketi ile, dördüncü uyum paketi çerçevesinde gayrimüslim cemaat vakıflarının taşınmaz mal edinmelerine ilişkin olarak getirilen

Bakanlar Kurulu şartı kaldırılmış ve bu konuda “Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün izni” şartı getirilmiştir. Bu sayede gayrimüslim cemaat vakıflarının taşınmaz mal edinmelerine ilişkin prosedür kolaylaştırılmıştır (ABGS, 2007: 15). Altıncı Uyum Paketiyle imar kanununda değişiklik yapılarak “cami” ibaresi “ibadet yeri” olarak değiştirilerek farklı din ve inançlara sahip bireylerin ibadet yerlerine ilişkin özgürlükleri genişletilmiştir (ABGS, 2007: 17).

Bununla birlikte demokratikleşme bağlamında yapılan düzenlemelerin bir kısmı, ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan Sünni Müslümanların dini özgürlükler noktasında yaşadığı sorunların çözümüne dolaylı olarak etkide bulunmuştur. Bu etkinin en fazla görüldüğü yer asker-sivil ilişkilerinin düzenlendiği alan olmuştur. AB uyum sürecinde AB'nin beklentileri doğrultusunda sivilleşmeye yönelik atılan adımlar hükümetin tüm politikalarında olduğu gibi din politikasında da daha rahat hareket etmesinin önünü açmıştır. Bilindiği gibi özellikle 28 Şubat sürecinde irticayla mücadele konusu asker ile sivillerin sık sık karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda MGK'nın hükümetler üzerinde büyük etkisi olmuş, MGK kararları, askerden çekinen siyasiler üzerinde ciddi bir baskı oluşturmuştur. MGK'nın sivilleşmesi ve şeffaflaşması konusunda AB'den gelen eleştiriler neticesinde yapılan düzenlemelerle ciddi bir sivilleşme yaşanmış, böylece laik hassasiyeti yüksek olan ordunun siyasete ve sivil hayata müdahale imkanı kısıtlanarak askerlerin din politikalarına irtica bahanesiyle etki etmesinin önüne geçilmiştir.

6. Ordunun Siyaset Üzerindeki Etkisinin Kırılması

Türkiye'deki modernleşme sürecinde ordu gerek Osmanlı döneminde gerekse Cumhuriyet döneminde Türk siyasetinin en önemli aktörlerinden birisi olmuştur. Daha çok 1908 Jön Türk devriminden başlayarak ordu, anayasacılık, cumhuriyetçilik, laikleşme hareketlerinin doğrudan tayin edici unsuru olmuştur. Bu anlamda ordu kendini hep Cumhuriyet'in ve modernleşmenin kurucusu ve koruyucusu saymıştır (Kahraman, 2012: 309). Cumhuriyet yönetimine geçilmesinin ardından, her ne kadar cumhuriyetin kurucu unsurlarının çoğu asker kökenli olsa da ordu siyasetin dışında tutulmaya çalışılmış ve bunda büyük ölçüde başarılı olunmuştur. Bu dönemde özellikle devrimlerin uygulanmasında ve yeni rejimin yukarıdan aşağıya doğru içselleştirilmesinin sağlanmasında Silahlı Kuvvetler, adeta sivil siyasi otoritenin bir aracı olarak çalışmıştır. İnönü döneminde ise ordu Kemalist devrimlerin koruyuculuğu rolünü üstlenmiştir. Çok partili hayata geçiş dönemine kadar ordu (en azından) teorik olarak siyasetin dışında konumlandırılmıştır (Burak, 2011: 49-50).

Ancak 1960 askeri darbesinden itibaren ordunun siyaset üzerindeki etkinliği yıllar içerisinde artmış, hemen her on yılda bir yaşanan askeri müdahaleler siyasi gelişmeleri doğrudan etkilerken sivil yönetimin tesis edildiği dönemlerde de hükümetler hemen her politikada orduyu ve askerin hassasiyetini dikkate almak durumunda kalmıştır. Zira asker, 1960 yılından itibaren beş kere siyasete doğrudan müdahale etmiş ve hemen her müdahaleden sonra yapılan düzenlemelerle siyaset üzerindeki etkisini artırmaya devam etmiştir.

27 Mayıs (1960 darbesi), 12 Mart (1973) muhtırası, 12 Eylül (1980) darbesi hariç tutulursa 28 Şubat (1997) postmodern darbesi ve 27 Nisan (2007) e-muhtırası, “Kemalist” ordunun, laikliği koruma refleksiyle gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda özellikle 80'li yıllarda yükselişe geçen ve 90'lı yıllarda en geniş halk desteğine ulaşan siyasal İslam, ordu tarafından laik cumhuriyet için bir tehdit olarak algılanmaya başlamış ve 1996 yılında İslamcı bir parti olarak RP'nin iktidara gelmesi, 1997 yılında sonradan “postmodern darbe” olarak adlandırılan müdahalenin gerçekleşmesine sebep olmuştur. Bu dönemde ordu (dışlayıcı) laikliğin en önde gelen savunucusu olmuş ve cumhuriyetin laik niteliği için bir tehdit olarak gördüğü hareketlerle mücadelede en ön safta yer almıştır. Zira 28 Şubat 1997 tarihli MGK kararları, askerin (en azından Genelkurmay Başkanlığı'nın) laiklik hassasiyeti bağlamında “dinci” odaklar karşısında aldığı pozisyonu gösteren en belirgin örneklerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

28 Şubat müdahalesinin ardından RP'nin ve daha sonra FP'nin kapatılması ve siyasal İslam'ın bir süre iktidardan uzak kalması laiklik tartışmalarını gündemden düşürmüştü, ancak 2002 yılında Ak Parti'nin iktidara gelmesi orduda yeniden rahatsızlığa sebep olmuş ve çok kısa bir süre sonra siyasiler (Ak Parti) ile asker arasında yeniden laiklik gerilimi yaşanmaya başlamıştır. Bu anlamda birçok krizin yaşandığı süreçte ordu ile Ak Parti arasındaki gerilim 2007 yılında Genelkurmay Başkanlığı'nın internet sitesinden

yayımlanan bir bildiriyle had safhaya ulaşmış, ancak siyasilerin kararlı tutumu askerin geri adım atmasına sebep olmuştur.

Özbudun ve Hale (2011: 141-160), Ak Parti iktidarının başlangıcıyla birlikte silahlı kuvvetler ile hükümet arasındaki ilişkileri üç döneme ayırmıştır:

Kontrollü Anlaşmazlık Dönemi (2002-2006): Bu dönemde hükümet ile ordu arasında yaşanan güven bunalımına ve bazı konularda açıkça anlaşmazlık içerisinde olmalarına rağmen asker doğrudan bir çatışma içerisine girmekten uzak durmuştur. Bununla birlikte Kemalist ordunun laikliğin savunucusu konumunda bulunması ve Ak Parti'nin İslamcı ya da benzeri bir sistem kurma yönünde gizli bir gündemi bulunduğu iddiaları ordu ile Ak Parti arasında ciddi gerilimlerin yaşanmasına sebep olmuştur. İlk gerilim Ak Parti'li milletvekili ve bakanların başörtülü eşlerinin resmi programlara katılmaya başlamasıyla ortaya çıkmıştır. 23 Nisan 2003 tarihli dönemin Meclis Başkanı Bülent Arınç'ın düzenlediği Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı resepsiyonuna Cumhurbaşkanı ve Genelkurmay Başkanı, Arınç'ın türbanlı eşinin de katılması sebebiyle gitmeyerek tepki göstermiştir. Esasında başörtülü eşlerin resmi programlara katılması mevzuat açısından bir sorun teşkil etmezken laik kesim için bu durum Ak Parti hükümetinin kamu kurumlarındaki başörtüsü yasağının kaldırılma olasılığı bağlamında büyük önem teşkil etmiştir. Bu dönemde bir diğer gerilim alanı da eğitim sistemi üzerinde ortaya çıkmıştır. 2003 yılında hükümetin, İHL mezunlarının üniversiteye girmesini kolaylaştıracak düzenlemeleri de içeren yükseköğretimin yeniden yapılandırılmasına yönelik önerilerine ordudan sert tepki gelmiş, dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Aytaç Yalman, yeni kanuna karşı koyma stratejisini görüşmek için üniversite rektörleriyle görüşmeler yapmıştır. 2004 yılında hükümetin konuyla ilgili bir kanun tasarısı yapması üzerine dönemin Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök sert bir karşılık vererek İHL mezunlarının yalnızca din hizmetlerinde görev alması gerektiğini ifade ederek tepkisini ortaya koymuştur.

Bu dönemde AB uyum yasaları çerçevesinde ordunun siyaset üzerindeki etkisini azaltan bir takım düzenlemeler yapılmış, askerler gönülsüz de olsa bu değişiklikleri kabul etmek durumunda kalmıştır. Bu bağlamda MGK'nın sivilleşmesi ve şeffaflaşması konusunda AB'den gelen eleştiriler neticesinde 30 Temmuz 2003'te kabul edilen Yedinci Uyum Paketi ile MGK'nın görev alanı yeniden tanımlanarak daraltılmış, her ay toplanan MGK'nın iki ayda bir toplanması kararlaştırılmış, kurula sivil genel sekreter atanmasına yönelik bir düzenleme yapılmıştır (ABGS, 2007: 20). Takip eden süreçte sekizinci uyum paketinde Yüksek Öğretim Kanunu'nda yapılan değişikliklerle, Yükseköğretim Kurulu'na Genelkurmay Başkanlığı'nca bir üye seçilmesine ilişkin hüküm yürürlükten kaldırılmıştır. Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanunda yapılan değişikliklerle, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu üyeliğine MGK Genel Sekreterliğince aday gösterilmesine dair hüküm yürürlükten kaldırılmıştır. Telsiz Kanununda yapılan değişikliklerle, MGK Genel Sekreteri, Haberleşme Yüksek Kurulu üyeliğinden çıkarılmıştır. Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanununda yapılan değişikliklerle, yetkili kurula MGK tarafından bir üye seçilmesine dair hüküm yürürlükten kaldırılmıştır.

Meydan Okuma ve Kriz Dönemi (2007): Bu dönemde askerle hükümet arasındaki gerilim had safhaya ulaşmış ve 27 Nisan 2007 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'nın internet sitesinden yapılan sert açıklama ile asker bir kez daha siyasete müdahale etmiş ve bu açıklama sonradan "27 Nisan" e-muhtırası olarak adlandırılmıştır. Muhtıraya giden süreç o sene yapılacak cumhurbaşkanlığı seçiminde, dışlayıcı laiklerin, (kendisi de dışlayıcı laiklik taraftarı olan) Cumhurbaşkanı Sezer'in yerine bir Ak Parti'linin seçilme ihtimaline; başörtülü bir cumhurbaşkanı eşinin köşke çıkabileceği gerekçesiyle şiddetle karşı çıkmalarıyla başlamıştır. Nisan 2007'de Atatürkçü Düşünce Derneği, diğer birçok sivil toplum örgütüyle birlikte İstanbul, Ankara ve diğer kentlerde cumhuriyet mitingleri adı ile kitlesel mitingler düzenleyerek laikliğin savunulması çağrısında bulunmuş ve Tayyip Erdoğan ya da Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığına seçilmesine karşı çıkmıştır. Seçimden birkaç ay önce Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt cumhuriyetin temel değerlerine sözde değil, özde sahip bir cumhurbaşkanı seçilmesini arzu ettiklerini söyleyerek mitinglere dolaylı olarak destek vermiş ve tarafını belli etmiştir. TBMM'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk tur oylamasının hemen ardından yayımlanan ve 27 Nisan e- Muhtırası olarak tarihe geçen bildirisinde TSK; dini istismar ederek kendisine meydan okuma olarak gördüğü hükümetin girişimlerini, cumhuriyet rejimine *sözde* bağlılık olarak kabul etmediğini ifade etmiştir. Bu bağlılığı *özde* arayan ordu, laikliğin kesin savunucusu olarak bu süreçte taraf olduğunu ve gerektiğinde harekete geçeceğini ilan etmiştir (Cansever ve Kiriş, 2015: 378). Bildiride TSK'nın, cumhurbaşkanlığı seçiminin laiklik sorunu üzerinde odaklaşmasını endişeyle takip ettiği; ayrıca bu tartışmada taraf ve

laikliğin kesin savunucusu olduğu belirtilerek gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacağı ifade edilmiştir (Özbudun ve Hale, 2011: 154).

Bu bildiri, Türk siyasal hayatında beklenen tartışmayı oluşturmuş, siyasal sürecin akışına etki etmiş ancak ordu tarafından beklenen sonucu ortaya çıkarmamıştır. Bunun bir nedeni ordunun bildirinin gereği yolunda ısrarcı olamaması iken diğer bir nedeni de karşısındaki hükümet ve liderliğin her zamankinden daha kararlı davranarak inisiyatifi sivil kanata doğru kaydırabilmiş olmasıdır. Hükümet sözcüsü, çağdaş demokratik değerlere vurgu yaparak genelkurmay başkanlığının başbakanlığa bağlı bir kurum olduğunu, demokratik bir hukuk devletinde bir kurumun bağlı olduğu kuruma karşı olmasının düşünülemeyeceğini, Türkiye'nin demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olması konusunda hükümetin herkesten daha fazla taraf olduğunu belirtmiştir (Cansever ve Kiriş, 2015: 378).

Ordunun Geri Çekilmesi Dönemi (2007-2008): E-muhtıranın hemen ardından, genelkurmay başkanı Dolmabahçe Sarayı'nda başbakan Erdoğan ile bir görüşme yapmış; görüşmenin ardından ise asker, cumhurbaşkanlığı konusunda geri adım atmıştır. Birkaç ay sonra yapılan genel seçim ve hemen sonrasındaki Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından ordu komutanları yeni cumhurbaşkanının yemin törenine katılmayı reddetmiş, aynı şekilde TBMM'nin açılışında da bulunmamışlardır. Bununla birlikte askerin tepkisi protesto düzeyinde kalmış; fiili bir müdahaleye kalkışmamışlardır. 2008 yılında, gizli bir suç örgütü kurdukları iddiasıyla birçok emekli ve muvazzaf subayın tutuklanmasına yol açan ve "Ergenekon Davası" adı verilen hukuki süreç başlamıştır. 2010 yılında ordu, çoğu tutuklu bulunan 17 generalin Yüksek Askeri Şura'da (YAŞ) terfi ettirilmesini istemiştir. Hükümet ise, bunun mümkün olmadığını ileri sürerek tutuklu komutanların emekliye sevk edilmesini istemiştir. Bunun üzerine Genelkurmay Başkanı Orgeneral İshak Koşaner ve kuvvet komutanları istifa etmişlerdir. Genelkurmay başkanlığı görevine, istifa etmemiş tek kuvvet komutanı olan Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Necdet Özel getirilmiştir. Bu sürecin ardından hükümet ve genelkurmay arasında sembolik de olsa önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bunlardan ilki, MGK'daki oturma düzeninde 2011'de yapılan değişikliklerdir. Bu tarihe kadar MGK'da askerler bir tarafa siviller diğer tarafa otururken, bu tarihten sonra askerler ve sivillerin karışık oturması düzeni getirilmiştir. Diğer taraftan YAŞ'ta Başbakan, başbakanlık pozisyonunda yanında genelkurmay başkanıyla değil, yalnız oturmaya başlamıştır. 30 Ağustos Zafer Bayramı törenlerinde kutlamaları artık genelkurmay başkanı değil, başkomutan sıfatıyla Cumhurbaşkanı kabul etmeye başlamıştır. 27 Nisan Muhtırası, Genelkurmay Başkanlığının internet sitesinden 30 Ağustos 2011'de kaldırılmıştır. Genelkurmay Başkanı Özel'in görev süresinde ordu - siyaset ilişkilerinde bir uyum gözlenmiş, ordu komuta kademesi kendi görev alanına çekilmiştir. Asker, resmi kutlama ve törenlerin dışında sadece üzerine yürütülen spekülasyon olarak nitelendirdiği haberlere yanıt verir düzeyde basın bildirisi yayınlamakla kendini sorumlu görmeye başlamıştır (Cansever ve Kiriş, 2015: 379).

2010 yılında da asker sivil ilişkileri noktasında birçok düzenleme yapılmıştır. Bu dönemde yapılan anayasa ve yasa değişiklikleri ile 1980 darbesini gerçekleştirenlere dokunulmazlık sağlayan hüküm Anayasa'dan çıkarılmış, Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarının resmi görevleri süresince işledikleri suçlardan ötürü Yüce Divan'da yargılanabilmelerinin önü açılmıştır. Yüksek Askeri Şura'nın askeri personelin Ordu'yla ilişkisini kesen kararlarına yargı denetimi getirilmiştir. Askeri mahkemelerin yetki alanı "askeri hizmetler ve askeri görevlerle" sınırlandırılmıştır. Milli Güvenlik Siyaset Belgesi değiştirilmiş, sivil makamlarla mutabakat olmaksızın askeri operasyonlar yürütülmesine imkân tanıyan güvenlik, kamu düzeni ve yardımlaşmaya ilişkin EMASYA Protokolü yürürlükten kaldırılmıştır. Savunma bütçesinin parlamenter denetimi ve Sayıştay'ın Silahlı Kuvvetler'in sahip olduğu mallar ve savunmaya ayrılan bütçe dışı fonlar üzerindeki denetimine imkan sağlayacak hukuk reformları gerçekleştirilmiştir (Sandıklı, 2010).

Ak Parti iktidarında asker-sivil ilişkilerini sivillerin lehine değiştiren düzenlemelerin yapılması genellikle AB uyum paketleri çerçevesinde çıkarılan yasalarla mümkün olmuştur. AB'nin uyulmasını istediği Kopenhag kriterlerinin içinde sivilleşmenin önemli bir yer tutması Ak Parti'nin AB üyeliği hedefi bağlamında askerlerin siyaset üzerindeki etkisini azaltacak düzenlemeler yapmasını kolaylaştırmıştır. Bu anlamda AB uyum yasaları çerçevesinde asker-sivil ilişkilerini yeniden yapılandıran düzenlemelerin başlıcalarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

2003 yılındaki Yedinci Uyum Paketi kapsamında sivillerin askeri mahkemelerde yargılanmasıyla ilgili olarak Askeri Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanunu'nun 11. maddesinde yapılan

değişiklikle, Askeri Ceza Kanunu'nun 58. maddesinde belirtilen Türk Ceza Kanununun askerleri isyan ve itaatsizliğe teşvik ile halkı askerlikten soğutmak ve milli mukavemeti kırma gibi fiillerle ilgili 153., 155. ve 161. maddeleriyle düzenlenmiş suçların barış zamanında siviller tarafından işlenmesi halinde bu suçlara ilişkin davaların, askeri mahkemelerde görülmeyeceği düzenlenmiştir. Bu sayede, askeri mahkemelerin sivil şahıslara ilişkin yetki alanı daraltılmıştır (ABBa, 17).

Yine Yedinci Uyum Paketi ile Yürütmenin İşlevselliğinin artırılması amacıyla, Milli Güvenlik Kurulu (MGK) ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu'nun 4 maddesi değiştirilerek, Kurulun görev alanı yeniden tanımlanmıştır. Anılan Kanununun MGK Genel Sekreterliği'nin görev ve yetkilerine ilişkin 9. ve 14. maddeleri kaldırılması ve 13. maddesinin değiştirilmesi suretiyle, Genel Sekreterliğin işlevleri de danışma organı niteliğinde bulunan Kurulun sekretarya hizmetlerine uygun hale getirilmiştir. Aynı Kanununun 5. maddesi değişikliğiyle, yürütmenin işlevselliğinin sağlanması amacıyla Kurulun "ayda bir" toplanma yerine "iki ayda bir" toplanacağı hükme bağlanmıştır. Aynı amaçla, Cumhurbaşkanı veya Başbakanın talebi ile de Kurulun toplanabilmesi imkanı getirilmiştir. Yine aynı Kanununun 15. maddesinde yapılan değişiklikle de MGK Genel Sekreterinin atanması usulü yeniden düzenlenmekte ve Genel Sekreterlik Kurumunun bu Kanunda değiştirilen niteliğine uygun olarak, Genel Sekreterlik makamına atanmanın doğrudan Başbakanın teklifi ve Cumhurbaşkanının onayı ile yapılması usulü getirilmektedir. Genelkurmay Başkanı'nın olumlu görüşünün alınması uygulaması ise atanmanın Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları arasından yapılması durumu için öngörülmüştür. Ayrıca, "Bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları ile özel hukuk tüzel kişileri Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'ne gerekli olan açık ve her derecede gizli bilgi ve belgeleri sürekli veya istenildiğinde vermek zorundadırlar" şeklindeki 19. madde hükmü yürürlükten kaldırılmıştır. Bu sayede, özel hukuk tüzel kişileri açısından Anayasa'nın 20. maddesinde öngörülen özel hayatın gizliliği ve 22. maddesinde düzenlenen haberleşme hürriyetinin gereklerine uyum sağlanmış ve Bakanlıklar ile kamu kurum ve kuruluşları açısından da, MGK Genel Sekreterliği'nin görev ve yetkilerinin yeniden düzenlenmesine paralel olarak, yürütmenin işlevselliğinin sağlanmıştır (ABBa, 18).

Barış zamanında sivillerin askeri mahkemelerde yargılanmalarına son veren ve sadece müşterek askeri suçlarda sivillerin askeri mahkemelerde yargılanmalarını öngören Askeri Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanununun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 5 Temmuz 2006 tarihli Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Söz konusu Kanunla, sivillerin askerlerle birlikte işledikleri askeri suçlara ilişkin yargılamalar hariç olmak üzere, barış zamanında askeri mahkemelerde yargılanmaması hususu düzenlenmiştir (ABBa, 18).

30 Mart 2009 tarihinde yürürlüğe girerek yayımlanan "Jandarma Teşkilatı Görev ve Yetkileri Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik" ile "Emniyet ve Asayiş İşlerinde İl, İlçe ve Bucaklardaki Jandarma ve Emniyet Ödevlerinin Yapılması ve Yetkilerinin Kullanılması Suretini ve Aralarındaki Minasebetleri Gösterir Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik"ler aracılığıyla polis ve jandarmanın sorumluluk alanlarının belirlenmesi konusunda değişiklikler yapılmıştır. Şubat 2010'da EMASYA (Emniyet, Asayiş, Yardımlaşma) Protokolü yürürlükten kaldırılmıştır. Sayıştay Kanunu 19 Aralık 2010 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Söz konusu gelişme, sivil-asker ilişkileri yönünden ve özellikle de Sayıştay'ın Türk Silahlı Kuvvetlerinin sahip olduğu mallar üzerindeki denetimi bakımından çok olumlu bir adım olarak değerlendirilmiştir. Askeri Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 30 Haziran 2010 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Söz konusu Kanunla subay üyeler mahkeme heyetinden çıkarılarak askeri mahkemelerin sadece hakim sınıfından gelen üyelerden oluşması hususu düzenlenmiştir (ABBa, 19).

7. Dini Grupların Desteği

Cumhuriyet ile birlikte yeniden yapılandırılan din-devlet ilişkilerinin yeni biçiminde yasal zeminini kaybeden dini gruplar (tarikatlara), tek parti döneminde uygulanan dışlayıcı laiklik uygulamalarından en fazla etkilenen toplum kesimlerinden biri olmuştur. Cumhuriyet ideolojisi (Kemalizm), 1924 ve 1925'teki radikal düzenlemeler sonrasında hiçbir Müslüman dini cemaati, mezhebi, tarikatı ve meşrebi kabul etmemiş, tek tip bir İslam/Müslümanlık anlayışını benimsemiş ve bunu empoze etmeye çalışmış, netice olarak tüm dini grupları gayrimeşru ve bozucu, dağıtıcı birer unsur olarak kabul etmiştir (Kara, 2008: 311). Cumhuriyetin ilk yıllarında patlak veren başta Şeyh Said isyanı ve Menemen Olayı olmak

üzere merkezinde Nakşibendiliğin bulunduğu (Mardin, 2000: 32; Yavuz, 2005: 54) “devrim karşıtı” olaylar, Kemalist seçkinlerin tasavvufi hareketlere olumsuz bakışını pekiştirmiştir. Ancak Kemalist ideolojinin olumsuz bakışı ve katı tutumu tarikatların tamamen ortadan kalkması ile sonuçlanmamış; bazıları dağılırken bir kısmı “yeraltına” inmiş, bazıları da geleneksel yapılarına modern unsurları da katarak yeni formlarda varlığını devam ettirmiştir. Bu anlamda tarikatların yeni siyasal düzenlemeler karşısında legalliklerini kaybetmeleri, alternatif bir yapılanma olarak “cemaat” olgusunu ortaya çıkarmıştır (Yıldırım, 2011: 99; Kara, 2008: 311, 313).

Laikliğin en katı (ve dışlayıcı) biçimde uygulandığı tek partili yıllarda dini gruplar, din politikalarına etkide bulunmak bir tarafa adeta varlıklarını devam ettirme mücadelesine girmişlerdir. Bu dönemde dini gruplar kamusal taleplerden ziyade hayatta kalma mücadelesini ve bireysel dini hayatın muhafaza edilmesini öncelemek durumunda kalmıştır.

Çok partili siyasi hayata geçildikten sonra dini gruplar, kısmen yumuşayan laiklik uygulamaları ve yaygınlaşmaya başlayan demokratik ortam ile birlikte daha görünür hale gelmeye ve taleplerini dile getirmeye başlamışlardır (Kara, 2008: 313). Dini grupların siyasetle ilk teması ise dışlayıcı laikliğin en önemli temsilcisi olan CHP'nin karşısında bazı cemaatlerin Demokrat Parti'yle açık ittifaklar kurmaları ile ortaya çıkmıştır (Yavuz, 2005: 54). Dini grupların DP ile başlayan siyasete ilgileri ilerleyen dönemlerde artarak günümüze kadar devam etmiştir.

Kara (2008: 315)'ya göre, cemaatlerin siyasilerle yakınlaşması, dini gruplar açısından iki şekilde tezahür etmiştir. İlki, devletin veya partiler başta olmak üzere devlet aygıtlarının kendilerine yakınlaşmasını meşruiyet krizini çözmeye; irtica odağı ve rejim karşıtlığı algısından uzaklaşma yönünde kullanmaları ve devletçi denilebilecek din-siyaset anlayışlarının normal bir uzantısı olarak sisteme dahil olma taleplerinin artmasıdır. İkincisi ise dini faaliyetlerini (cemaat veya tarikata mahsus merasimleri yapma, mensup/müntesip saflarını sıklaştırma, eğitim-öğretim ve hayır kurumları inşa etme, dindarlaşmayı teşvik araçlarına sahip olma, topluma hizmet götürme vb.) nicel ve nitel olarak artırmaları ve giderek siyasi-ekonomik bir varlık olma arayışlarıdır.

Bu anlamda çok partili hayata geçildikten sonra dini grupların merkez/sağ/muhafazakar/İslamcı partilerle organik/örtülü ilişkiler geliştirmesi, cemaatlere yarı resmi bir hüviyet kazandırmış, bu durum siyasilerle cemaat liderleri arasında karşılıklı bir çıkar ilişkisini ortaya çıkarmıştır. Seçimlerde siyasilere oy sağlayan cemaatler, karşılığında faaliyetlerine göz yumulması; imkanlarının genişlemesi, bazen de iktidarın nimetlerine ortak edilmeleri gibi hususlarda bir takım tavizler elde etmişlerdir (Çınar, 2013: 310). Yasal zeminin ortadan kalması ve uzun yıllar hakim olan dışlayıcı laiklik anlayışı ve uygulamaları (çok partili siyasi hayata geçildikten sonra kısmen yumuşasa da) dini grupların gizli/kapalı yapılar olarak varlığını devam ettirmesine sebep olmuştur. Devletin sert tutumu karşısında faaliyetlerini gizli/örtülü bir şekilde devam ettirme hassasiyetini geliştiren dini grupların bu tutumu, cumhuriyet tarihi boyunca; özellikle çok partili siyasi hayata geçildikten sonra siyasi eğilimlerinin tespit edilmesi noktasında en büyük güçlüklerden biri olmuştur. Ayrıca resmi olarak bir dini gruba üye olunmadığı için hangi dini grubun ne kadar üyeye sahip olduğunun bilinmemesi bir diğer güçlüğü ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte siyasilerin cemaat/tarikatlarla ilişkileri çoğu zaman kamuoyuna yansımış, bazı dönemlerde gizlenme ihtiyacı duyulmadan açık bir şekilde cereyan etmiştir. Bu anlamda bilinen ilk temaslar, dışlayıcı laiklik uygulamalarının ortaya çıkardığı baskının hafifletilmesi için bir alternatif olarak görülen DP'nin bazı dini gruplarca desteklenmesiyle yaşanmaya başlamıştır. O dönemde, başta Said Nursi'nin açık çağrısıyla (Jenkins, 2008: 120) “Nurcular” olmak üzere bazı dini gruplar, 1950-60 arasında Türkiye'yi yöneten DP'yi desteklemişler, 1960'da DP'nin kapatılmasının ardından 1970'e kadar Nur ve Nakşi hareketleri genel olarak, DP'nin devamı sayılan Adalet Partisi'ne yönelmişlerdir (Yavuz, 2005: 54). Said Nursi'nin 1960'ta vefat etmesinin ardından Nur cemaati bütünlüğünü koruyamamış, zamanla gruplara ayrılmıştır. Bunların en büyüklerinden Yeni Asya grubu, “demokrat misyon” olarak adlandırdığı AP'yi sonuna kadar desteklemiş, 80 ihtilalinden sonra da AP'nin siyasi mirasçısı olarak kabul ettiği DYP'yi desteklemeye devam etmiştir. Nurcuların bir kısmı 1970'li yıllarda MSP'ye yönelmişse de MSP'nin CHP ile koalisyon hükümeti kurmasının ardından MSP ile yollarını ayırmışlardır (Çakır, 1990: 88-90). Yeni Asya grubunun 2000'li yıllara kadar DYP'yi desteklediği bilinmektedir. Bu destek Ak Parti kurulduktan sonra da devam etmiş, 2014 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçiminde cemaat Ak Parti'nin adayı Recep Tayyip Erdoğan'ı desteklemeyeceğini kamuoyuna açıklamıştır. Yeni Asya Merkezinin bu kararına Doğu Anadolu ve Güneydoğu'da bulunan talebeler karşı

çıkarak bir bildiri kaleme almışlar ve destekledikleri adayın Erdoğan olduğunu ifade etmişlerdir (Çiçek, 11.08.2014).

Nurcular için en önemli kırılma Fethullah Gülen'in 1970'li yılların ortalarında Yeni Asya grubundan ayrılarak yeni bir oluşuma liderlik etmesiyle yaşanmıştır. Yeni Asya grubunun AP destekçiliğini herşeyin önüne koyarak asli vazife olan iman hakikatlerini anlatmayı ihmal ettiği gerekçesiyle cemaatten ayrılan Gülen uzun süre siyasetten uzak bir izlenim vermiş, bu zaman içerisinde kendi grup varlığını oluşturmak, pekiştirmek ve güçlendirmekle meşgul olmuştur (Çakır, 1990: 103; Yavuz, 2005: 246). Özal ile yakın ilişkiler kuran Gülen ve cemaati 80'li yıllar boyunca ANAP'ı desteklemiş, Özal'ın ölümünden sonra ise cemaatin desteği birkaç merkez sağ ve İslamcı parti arasında dağıtılmıştır (Yavuz, 2005: 257). 90'lı yıllar boyunca, merkez sağ partilerin hepsi, o dönem hızlı bir yükseliş yakalayan RP'nin oylarını dengeleme umuduyla Gülen'i desteklemiş, merkez sağ hükümetler ve hatta Kemalist bürokrasi Gülen'i, İslamcı RP'nin daha açık siyasal rolü ve İslam'ı daha doktriner yorumlaması karşısında uysal bir ses olarak görmüşlerdir. Bu dönem, siyasete karışmasına yönelik eleştirilere rağmen Gülen, önde gelen siyasetçilerle yakın ilişki kurmaktan kaçınmamış ve bu ilişkileri kendi cemaati ve programının geliştirilmesi için kullanmıştır (Yavuz, 2005: 268-269). Ak Parti'nin kurulmasının ardından başta medya organları olmak üzere tüm gücüyle Ak Parti'yi destekleyen Gülen cemaati ile parti arasındaki ilişki 2010 yılından itibaren zayıflamaya başlamış, Ak Parti cemaati devlet kademelerinde kadrolaşarak “paralel devlet” gibi hareket eden ve hükümeti devirmek isteyen bir suç örgütü olarak itham ederken cemaat Erdoğan'ın ülkeyi diktatör gibi yönettiğini ve Ak Parti'nin, biat etmediği için kendisini ortadan kaldırmak istediğini ileri sürmüştür. 2013 yılında ise ilişkiler tamamen koparak aralarında büyük bir mücadele başlamıştır. Ak Parti ile Gülen cemaati arasındaki anlaşmazlığın detayları çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Zira mücadele her ne kadar dini bir grupla siyasal bir parti arasında cereyan etmekte ve dolayısıyla içerisinde dini birtakım unsurlar barındırmakta ise de temelde din ve din politikaları bağlamında ortaya çıkmamıştır. Hatta özellikle başörtüsü yasağının kaldırılma ve din politikalarına dolaylı etkisi bulunan askeri vesayetın yıkılması sürecinde cemaat hükümete büyük destek vermiştir.

Çok partili siyasi hayata geçildikten sonra ortaya çıkan (görünürlüğünün artmasının yanı sıra nitel ve nitel olarak büyüyen) diğer bir dini grup da “Süleymancılar” olarak bilinen Süleyman Hilmi Tunahan'ı takip edenlerin oluşturduğu Nakşi geleneğe sahip cemaat olmuştur. Tunahan'ın 1959'da ölümünden sonra cemaatin başına geçen damadı Kemal Kaçar, üç dönem üst üste AP'den milletvekili olmuştur. Bu dönemde AP'yi destekleyen cemaat, 1980 sonrası ANAP'a yönelmiş, 1994-98 arası bir dönem RP'ye yönelmiştir (Çakır, 1990: 132-133; Yavuz, 2005: 202). 2000 yılında Kemal Kaçar'ın ölümünün ardından cemaat Süleyman Hilmi Tunahan'ın iki torunu arasında yaşanan anlaşmazlıktan dolayı ikiye bölünmüştür. Büyük çoğunluk ANAP ve ardından AP'yi destekleyen Arif Ahmet Denizolgun'un peşinden giderken, bir kısım takipçiler de Ak Parti'nin kurucularından olan ve bir dönem milletvekili olan Mehmet Beyazıt Denizolgun'u takip etmiştir (Çarkoğlu ve Bilgili, 2010: 410). Ak Parti'nin kurulmasında sonra cemaatin büyük kısmı önce DP sonra MHP'yi desteklemiş, az bir kısmı ise Ak Parti'yi desteklemeye devam etmiştir (Çiçek, 11.08.2014).

Dini gruplarla siyaset arasındaki ilişkilerde en önemli gelişme, dönemin ünlü Nakşi şeyhlerinden biri olan ve siyasetle yakından ilgilenen Mehmet Zahit Kotku'nun teşvikiyle 1970'te kurulan İslamcı MNP'nin siyaset sahnesine çıkması olmuştur. Kotku'nun 1980'de ölümüne ve ardından yerine geçen damadı Esad Coşan'ın 1990'da Erbakan ile yollarını ayırmasına kadar İskenderpaşa Cemaati Milli Görüş partilerini desteklemiştir (Çakır, 1990: 37). 2002 yılında Ak Parti'yi destekleyen cemaat, Esad Coşan'ın 2001'de ölümünün ardından yerine geçen oğlu Nureddin Coşan'ın yayımladığı bir bildiriyle 2007 seçimlerinde MHP'yi destekleyeceğini işaret etmiş, 2014'te yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde ise tercihini Recep Tayyip Erdoğan'dan yana kullanmıştır (Çiçek, 11.08.2014).

Türkiye'deki yaygın cemaatlerden İsmail Ağa uzun başından beri Milli Görüş partilerini desteklemiş, Ak Parti'nin kurulmasının ardından bir kısmı SP'yi desteklemeye devam ederken bir kısmı da Ak Parti'ye yönelmiştir (Şahin, 08.12.2013). Yaygın dini gruplardan bir diğeri olan ve önceleri MHP'ye yakın durduğu ileri sürülen Menzil cemaati de büyük oranda Ak Parti'yi desteklemiş (Yavuz, 2011: 215), Erenköy cemaati ve Işıkçılar olarak bilinen grup da kurulduğu günden itibaren Ak Parti'nin yanında yer almışlardır (Çiçek, 11.08.2014).

Çok partili siyasi hayata geçildikten sonra her biri, iş dünyası, medya, akademi, hukuk, bürokrasi, eğitim vb çevrelerde uzmanlaşan kadrolar yetiştiren ve belli bir birikim sahibi olan dini grupların desteği Ak Parti için oy oranını artırmasının ötesinde, din ve dindarlarla ilişkisi her zaman sorunlu olan “merkez”e karşı verdiği mücadelede ve sadece din politikalarını değil, diğer alanlardaki politikalarını da uygulamada büyük önem taşımıştır. Bu anlamda Ak Parti'nin en büyük başarılarından biri, dönemsel kopmalar yaşanmakla birlikte, neredeyse tüm dini grupların desteğini almış olmasıdır. Ak Parti iktidarlarında, gerek AB uyum yasaları kapsamında yapılan ve sivil toplumu güçlendirmeye yönelik düzenlemelerle gerekse hükümetin örtülü desteğiyle (en azından dışlayıcı laiklik uygulamalarını yumuşatmak suretiyle dolaylı olarak) dini grupların etkinlik alanlarını hızlı bir şekilde genişlettiği bilinmektedir. Cemaatlerin yapısından kaynaklanan kendi cemaatinden olanı tercih etme eğilimi, devlet kademesinde yüksek bir mevkie gelen herhangi bir cemaat mensubunun kendine yakın gördüğü kişileri çalışma arkadaşı olarak tercih etmesinde her zaman önemli bir rol oynamıştır. Bu anlamda farklı cemaatlerin bazı kurumlarda kadrolaştığı iddia edilmiştir (Mesela Sağlık Bakanlığı'nda Menzil Cemaati'nin, bir dönem Emniyette ve MEB'de Gülen Cemaatinin etkili olduğu iddiaları). Ancak Türkiye'de Müslüman cemaatler resmi olarak tanınmadığı ve kimin hangi cemaate mensup olduğu (kendi beyan etmedikten veya kamuoyundan gizlemedikten sonra) bilinemediği için bu iddiaları ispat etmek (en azından resmi olarak) zor görünmektedir. Bununla birlikte cemaatlerin her dönem benzer şekilde gündeme geldikleri bilinmekte, bu durum “ateş olmayan yerden duman çıkmaz” atasözünü hatırlatmaktadır.

7. Ak Parti'nin Merkeze Oturması

Cumhuriyet kurulduktan sonra iktidara gelen yönetici seçkinlerin ideolojisi olarak Kemalizm, Türkiye'deki modernleştirme hareketinin belirleyici unsuru olmuştur. Kılıç'ın kökten batıcı seçkinler olarak isimlendirdiği bu kesim zaman içerisinde toplumsal hayatın merkezi alanlarında ideolojik hakimiyetlerini kökleştirmiş, batılılaşma ve modernleşme politikalarını toplumun tüm kesimlerine yayma girişimlerinde bulunmuşlardır. Ancak merkezin ideolojik tercihi her yönüyle toplumun tüm kesimlerinde kabul görmemiş, özellikle laiklik anlayışı ve dışlayıcı laiklik uygulamaları ile ilgili rahatsızlıklar çok partili hayata geçildikten sonra daha fazla gündeme gelmeye başlamıştır. Ancak merkezin güçlü yapısı ve katı duruşu uzun yıllar çevrenin dini taleplerinin karşılanmasını güçleştirmiştir.

Cumhuriyet Türkiye'sinde merkezi temsil eden ideoloji olarak Kemalizm'in dışlayıcı laiklik anlayışı merkez ile çevre arasındaki gerçek dayanak noktası olan dinin cumhuriyet tarihi boyunca sorunlu bir alan olmasına yol açmıştır. Din politikaları açısından merkez, dışlayıcı bir laiklik anlayışını benimsemiş, cumhuriyetin ilk yıllarında ve tek parti iktidarı boyunca izlenen din politikaları muhafazakar/dindar çevre ile merkezin arasındaki mesafenin artmasına sebebiyet veren başlıca unsurlardan birisi olmuştur. Çok partili siyasi hayata geçildikten sonra, merkezi temsil eden CHP'nin seçimlerde gösterdiği başarı(sızlık), bu anlamda çevrenin merkeze bakışını ortaya koyan önemli göstergelerden birisi olmuştur. Çok partili hayata geçildikten sonra Kemalist ideolojinin dışlayıcı laiklik anlayışı ve bu çerçevede dine ve dindarlara bakışı, merkezi temsil eden Kemalist ideoloji ile çevre arasında bulunan mesafenin gün geçtikçe açılmasına sebep olmuştur. Laikleştirme politikaları kamu yönetimini dini (İslami) unsurlardan ayıklamayı başarmış ve laiklik cumhuriyet rejimine ve dolayısıyla merkeze ana rengini veren bir ilke olmuş ancak çevre, Türk toplumuna ana rengini veren unsurlardan biri olan İslam ile olan bağıni sürdürmeye devam etmiştir.

CHP, Kemalist merkez ile çevreyi bütünleştirme noktasında arzuladığı başarıyı yakalayamamakla birlikte Kemalist bir seçkinler zümresi oluşturmayı başarmış ve siyasi olarak yönetimde söz sahibi olamadığı dönemlerde bile Kemalizm'in her zaman belirleyici olmasını sağlamıştır. Tek partili yıllarda devlet, CHP ile özdeşleştiği için tüm boyutlarıyla merkez ve merkezin ideolojisi olan Kemalizm CHP tarafından temsil edilmiştir. Dolayısıyla bu dönemde merkez, ana rengini CHP ve Kemalizm'den alan tek bir bütün halinde varlığını devam ettirmiştir. Çok partili siyasi hayata geçilmesiyle birlikte CHP toplumun merkezindeki yerini/belirleyiciliğini siyasi olarak kaybetmiş ancak Kemalizm özellikle ordu, bürokrasi ve yargıda merkezi yerini koruyarak hakim ideoloji olmaya devam etmiş, buna zamanla akademi, sermaye ve medya çevreleri de eklenmiştir. Askeri müdahaleler sonrası yapılan düzenlemelerle Kemalist ideoloji merkezdeki yerini tahkim etmiş ve ideolojisi ne olursa olsun, seçilerek işbaşına gelen siyasi partilerin her zaman üzerinde ve gündemi belirleyici olmuştur. Bu durum, din

politikaları bağlamında dışlayıcı laiklik anlayışı ve uygulamalarını değiştirmek/yumuşatmak isteyen ve çevreyi temsil eden sağ/muhafazakar/islamcı partilerin merkezi temsil eden Kemalist odaklarla sık sık karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur.

Cumhuriyet tarihi boyunca iktidara gelen sağ/muhafazakar/islamcı partiler 28 Şubat sürecine kadar dini özgürlükler, din eğitimi ve din hizmetleri konularındaki dışlayıcı laiklik anlayışı ve uygulamaları karşısında çevrenin taleplerini karşılamaya çalışmış ve merkezle tüm karşı karşıya gelişlere rağmen, cumhuriyetin ilk yıllarındaki uygulamalara nispetle büyük başarılar elde etmişlerdir. Zira 1996-97 yıllarına gelindiğinde İHL'ler ve Kur'an kurslarındaki öğrenci sayısı ile DİB'in cami ve personel sayısı bağlamında cumhuriyet tarihinin en yüksek rakamlarına ulaşılmıştır. Çok partili hayata geçildikten sonra laiklik bağlamında en sert karşı karşıya gelişin yaşandığı 28 Şubat sürecinde ise merkezi temsil eden unsurlar hep birlikte dışlayıcı laiklik uygulamalarının yeniden tesis edilmesini sağlamış, yapılan düzenlemeler, Ak Parti iktidarına kadar geçen kısa süre içerisinde, cumhuriyet tarihi boyunca çevrenin elde ettiği kazanımların büyük ölçüde kaybedilmesiyle sonuçlanmıştır.

Ak Parti iktidara geldiği günden itibaren, çevrenin dini özgürlükler, din eğitimi ve din hizmetleri konularındaki taleplerini karşılama girişimlerinde pek çok kez merkez unsurların engellemeleriyle karşılaşmıştır. Bu mücadele genel olarak başörtüsü yasağı ve İHL'ler üzerinden yürütülmüş; başörtüsü yasağının kaldırılması ve İHL'lerin önünün açılması girişimleri, başta medya olmak üzere ordu, yüksek yargı, akademi ve büyük sermaye çevrelerinin tepkisiyle karşılaşmıştır. Bu durum üç dönem üst üste tek başına iktidara gelen Ak Parti'nin iktidar olmanın yanında müktedir olabilmesi için yasama faaliyetlerinin dışında merkezdeki unsurlara da müdahale etmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu durum din politikaları bağlamında merkezi temsil eden güçlere karşı ideolojik mücadele verilmesinin yanı sıra yapısal bir takım değişikliklerle merkezdeki statükonun değiştirilmesi/dengelenmesi yönünde adımlar atılmasına sebep olmuştur.

Bu bağlamda AB uyum yasaları kapsamında yapılan düzenlemelerle merkezin en önemli temsilcisi olan ordunun siyaset üzerindeki etkileri azaltılmış, asıl kırılma ise 2007 yılında yayımlanan 27 Nisan e-muhtırasına verilen cevapla yaşanarak asker-sivil ilişkileri, sivillerin lehinde yeni bir boyuta taşınmıştır. 2010 yılında yapılan anayasa değişikliği referandumunun ardından merkezi temsil eden önemli unsurlardan bir diğeri olan yüksek yargı organları yeniden yapılandırılarak yargının siyaset üzerindeki baskısı büyük ölçüde azaltılmıştır.

Bürokrasi ve akademi ise yeni kadro tahsisleri ve yeni açılan üniversiteler ile bir denge kurularak merkezi temsil eden ideolojik yaklaşım zayıflatılmaya çalışılmıştır. Bu anlamda 2007'deki cumhurbaşkanlığı seçimi önemli bir kırılma olmuştur. Ak Parti'nin aday Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından özellikle YÖK ve dolayısıyla üniversitelerde ciddi bir dönüşüm başlamıştır. Medyanın siyaset üzerindeki etkisi 28 Şubat sürecinde güçlü bir şekilde kendisini göstermiştir. Medyadaki irtica kampanyaları ve laiklik vurguları, kamuoyunda askerinin müdahalesini meşrulaştıran önemli unsurlardan birisi olmuştur. Bu anlamda medya desteği olmadan başarılı olunamayacağı anlaşılmış, Ak Parti döneminde yeni basın yayın kuruluşları desteklenerek ana akım medyaya bir alternatif oluşturulmuştur. Ak Parti'nin özellikle din politikalarında gerekli kamuoyu desteği sağlanması noktasında alternatif medya büyük katkı sağlamıştır.

Ekonomide ise Anadolu sermayesi desteklenerek merkezi temsil eden İstanbul sermayesinin karşısına yeni sermaye sahipleri çıkarılmıştır. İktidarının ilk yıllarında kamu ihalelerini düzenleyen yasada bir değişiklik yaparak üzerinde yükseldiği küçük ve orta boy sermayenin büyük kamu ihalelerinden pay alabilmesini sağlayarak yeni ekonomik güçlerin ortaya çıkmasının önünü açmıştır (Çınar, 2013: 313).

Din politikaları bağlamında Ak Parti, ancak merkezin gücünü kırdıktan sonra başarılı olabilmiş ve dışlayıcı laiklik uygulamalarını yumuşatma fırsatı bulabilmiştir. Bu anlamda ilk iki iktidar dönemi merkez güçlere karşı mücadeleyle geçmiş, başörtüsü yasağı ve İHL'ler konusunda gerekli adımları ancak üçüncü iktidar döneminde atabilmiştir. Merkezdeki güç dengelerinin çevre lehine değişmesi başta din politikaları olmak üzere birçok konuda seçilmiş hükümetin elini güçlendirmekle birlikte çevreden merkeze taşınan kesimlerle birlikte kaçınılmaz olarak yeni bir seçkinler sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu durum, önceden "Beyaz Türkler" olarak adlandırılan seçkinler sınıfının yeni mensuplarına "Beyaz Müslümanlar" yakıştırmaları yapılmasına sebep olmuştur. Muhafazakar/dindar/İslamcı kesimin 80'li

yıllarda başlayan sosyoekonomik ve sosyokültürel yükselişi 28 Şubat süreci ile kesintiye uğrasa da 2000'li yıllarda büyük bir hızla devam etmiş, Ak Parti iktidarlarının sağladığı fırsatlarla eğitim, medya, ekonomi, sanat, bürokrasi gibi alanlarda toplumun alt kesimlerinden farklılaşan yeni muhafazakar/dindar bir seçkinler sınıfı ortaya çıkmıştır.

SONUÇ

Türkiye'de 2000'li yılların başlarında dini ve dindarları kamusal alanın dışında konumlandıran ve bu anlamda uzun yıllar boyunca yasakçı pratiklerin ortaya çıkmasına sebep olan dışlayıcı laiklik anlayışından vaz geçilerek devletin dinle ve dindarlarla barıştığı bir sürece girilmeye başlanmıştır. Bu süreç boyunca tek başına iktidarda olan Ak Parti'nin politikaları önemli bir rol oynamıştır. Özellikle dini özgürlükler ve din eğitimi konularında atılan adımlarla dinin kamusal görünürlüğü üzerindeki devletin dışlayıcı yaklaşımı terk edilmiştir. Geçmişini neredeyse yüz yıla yaklaşan bu anlayışın terk edilmesi kolay olmamış, Ak Parti'nin ilk iki iktidar dönemi toplumsal hayatın merkezi alanlarını temsil eden kesimlerdeki statükonun direncini kırma çabalarıyla geçmiştir. Dini özgürlükler ve din eğitimi konularında yasakçı ve dayatmacı politikaların değiştirilmesine yönelik atılmak istenen her adımda birçok engel(leme)lerle karşılaşmış, bunları aşmak için çeşitli motivasyonlara ihtiyaç duyulmuştur. Bunların başında kuşkusuz Ak Parti'nin karizmatik liderliğinin oynadığı rol gelmiştir. Partinin kurucusu ve cumhurbaşkanı olana kadar liderliğini sürdüren Recep Tayyip Erdoğan'ın toplum üzerindeki etkisi dışlayıcı laiklik anlayışının yıkılmasına yönelik atılan adımlarda önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur.

Türkiye'de laiklik konusundaki hassasiyeti en yüksek kurum olarak temayüz eden ordu, uzun yıllar boyunca genel olarak siyasetin özelde ise din politikalarının belirlenmesinde son derece önemli bir rol oynamıştır. Özellikle 28 Şubat darbesinin ardından rejimin korunması adına kendine büyük bir rol biçen askerler dini özgürlükler ve din eğitimi konularında atılacak adımlarda en büyük engellerden birini teşkil etmiştir. Ordunun siyaset üzerindeki etkisinin kırılması noktasında AB uyum süreci oldukça etkili olmuş, AB uyum yasaları çerçevesinde sivilleşme ve demokratikleşme bağlamında çıkarılan AB uyum yasaları bu konuda gerekli yasal zemini hazırlamış, Ak Parti'nin özellikle 27 Nisan e-muhtrasının ardından sergilediği kararlı tutumu neticesinde asker yasal sınırlarına çekilerek siyaset üzerindeki etkisini kaybetmiştir. Dışlayıcı laik anlayışın hakim olduğu bir diğer kurum olan yüksek yargıya ise 2010 yılında yapılan anayasa değişikliği referandumu ile müdahale edilerek yüksek yargının yapısı değiştirilmiş, dindarlara olumsuz bakmayan yargı mensuplarının da temsili sağlanarak atılan adımlara yargıdan gelecek engellemelerin önüne geçilmiştir.

Bütün bunlar yapılırken kuşkusuz kamuoyu desteğini sağlamak ve sürekli tutmak gerekmiştir. Bunun için de kutuplaştırıcı bir söylem yerine kuşatıcı bir söylem tercih edilerek toplum katmanları arasındaki gerilim azaltılmaya çalışılmıştır. Bu anlamda ideolojik söylemden vazgeçilmiş, insan hakları ve demokrasi gibi evrensel değerlere vurgu yapılmıştır. Toplumun belli bir kesimi tarafından benimsenen İslamcı ideolojinin dili yerine toplumun büyük bir kesimi tarafından kabul gören muhafazakarlık öne çıkarılarak statükoya karşı halkın desteği sağlanmıştır. Laiklik konusunda hiçbir zaman karşıt söylem geliştirmeyen Ak Parti laikliğin bizzat kendisine değil anlaşılış ve uygulanış biçimine karşı çıktığını ileri sürmüş ve laiklik karşıtı bir görüntü vermemiştir. Kuşkusuz bu duruş, rejime ana rengini veren laiklik konusundaki hassasiyeti yüksek toplum kesimleri ile yaşanan gerilimin azalmasına sebep olmuştur.

Toplumsal hayatın merkezinde yer alan ve toplumsal hayatın şekillenmesinde önemli rolü bulunan kurumlarda hakim olan dışlayıcı laiklerin yerine/yanına muhafazakar/dindarların getirilmesi de bu anlayışın izale edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu anlamda bürokrasi, akademi, medya, sermaye ve sanat çevrelerinde yükselen dindar/muhafazakar kesim Ak Parti'nin din politikalarında motor vazifesi görmüş, gerek kamuoyu oluşturulmasında gerekse statüko karşısındaki tepki ve taleplerin dile getirilmesi noktasında son derece önemli bir rol oynamıştır. Diğer taraftan Türkiye'deki neredeyse tüm dini grupların desteğinin sağlanmış olması önemli bir taban oluşmasına sebep olmuştur. Bahsedilen tüm bu dinamiklerin bir araya gelmesiyle Ak Parti din politikalarını hayata geçirme imkanını elde ederek Türkiye'de hakim yaklaşım olan dışlayıcı laiklik anlayışını büyük ölçüde ortadan kaldırmış, devletin dindarlarla, dindarların da devletle barıştığı bir dönemin kapısını aralamıştır. Din-devlet ilişkileri bağlamında yaşanan sorunlar tamamen ortadan kalkmasa da gerekli düzenlemelerin yapılabilmesi için uygun sosyal-psikolojik zeminin büyük ölçüde oluştuğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- ABBA (Avrupa Birliği Bakanlığı), “*Siyasi Reformlar-I*”, TC Avrupa Birliği Bakanlığı Yayınları No:4, Ankara
- ABGS (Avrupa Birliği Genel Sekreterliği) (2007), Türkiye'de Siyasi Reform Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler, T.C. Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Ankara
- AKDOĞAN, Yalçın (2003), *Muhafazakar Demokrasi*, Ak Parti Yayınları, Ankara
- BULAÇ, Ali (2010), *Göçün ve Kentin İktidarı (Milli Görüş'ten Muhafazakar Demokrasiye Ak Parti)*, Çıra Yayınları, İstanbul
- BURAK, Begüm (2011), Osmanlı'dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri, *History Studies*, v.3, s.1, 45-67
- CANSEVER, Niran, KİRİŞ, Hakan Mehmet (2015), Türkiye'de Ordu Siyaset İlişkileri Çerçevesinde Ak Parti-TSK Etkileşimine Bir Bakış, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c.20, s.3, 361-384
- CİZRE, Ümit (2013), Yeni bir Siyaset Tarzı: Türk Silahlı Kuvvetleri, Toplum ve Ak Parti, *Türkiye'de Demokrasi, İslam ve Laiklik*, ed. Ahmet T. Kuru, Alfred Stepan, çev. Hande Tatoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- CNNTÜRK (24.10.2013), Daha Anglosakson Bir Laiklik İstiyoruz, <http://www.cnnturk.com/2013/ekonomi/genel/10/24/daha-anglosakson-bir-laiklik-istiyoruz/728342.0/index.html>, (11.10.2015)
- Cumhuriyet (25.05.2012), Gül, Laikliğin Anglosakson Yorumunu Övdü, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/345190/Gul_laikligin_Anglosakson_yorumunu_ovdu.html, (11.10.2015)
- ÇAKIR, Ruşen (1990), *Ayet ve Slogan*, Metis Yayınları, İstanbul
- ÇAKIR, Ruşen (2003) Neydiler, Ne Oldular 1, <http://www.rusencakir.com/Ak-Parti-Neydiler-Ne-oldular-1/46>, (30.11.2015)
- ÇARKOĞLU, Ali; BİLGİLİ, Nazlı Çağın (2010), Turkey, *Guide to Islamist Movements*, içinde, ed: Barry Rubin, M.E. Sharpe Inc., New York
- ÇETİN, Halis (2003), Demokratik Meşruiyet Versus Karizmatik Meşruiyet, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.27, s.1, 91-108
- ÇINAR, Menderes (2013), Ak Parti ve İslami Hareketler: Defansif ve Dağıtıcı İktidar Kardeşliği, *Ak Parti Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, İçinde, Der: İlhan Uzgel, Bülent Duru, Phoneix Yayınevi, Ankara
- ÇİÇEK, Nevzat (11.08.2014), Cemaatler Kime Oy Verecek, *Timeturk Haber Sitesi*, <http://www.timeturk.com/tr/makale/nevzat-cicek/cemaatler-kime-oy-verecek.html>, (21.11.2015)
- GÜL, Abdullah (2007), “*Avrupa Birliği Uyum Yasa Paketleri*”, T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Ankara
- Hürriyet (4.11.2002), 6 Güvence, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=107530>, (23.09.2015)
- JENKİNS, Gareth (2008), *Political Islam in Turkey*, Palgrave Macmillan, New York
- KAHRAMAN, Hasan Bülent (2012), *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi II*, Agora Kitaplığı, İstanbul
- KARA, İsmail (2008), *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam* Dergah Yayınları, İstanbul
- Milliyet (15.11.2005), Erdoğan: Türban İçin Söz Söyleme Hakkı Din Ulemasıdır, <http://www.milliyet.com.tr/2005/11/15/son/sonsiy33.html> (01.10.2014)
- ÖZBUDUN, Ergun, HALE, William (2011), *Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey, The Case of the Ak Parti*, Routledge, London and New York
- Radikal (16.05.2006), Erdoğan: Laiklik Temel, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=187425>, (06.10.2015)

- Sabah (04.07.2004), Erdoğan'dan Dobra Dobra, <http://arsiv.sabah.com.tr/2004/07/04/siy105.html>, (28.09.2015)
- Sabah (15.09.2011), Başbakan Erdoğan'dan Laiklik Açılımı, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2011/09/15/basbakan-erdogandan-laiklik-acilimi>, (11.10.2015)
- SANDIKLI, Atilla (2010), Türkiye'de Asker-Sivil İlişkileri, <http://www.bilgesam.org/incele/1220/-turkiye-de-sivil-asker-iliskileri/#.ViVZ4tafH4N>, (20.10.2015)
- SUBAŞI, Atilla (2014), Başbakan Erdoğan, "100 Yıllık Hikaye İmam Hatip" Etkinliği Muhteşem Konuşması (Video Dosyası), <https://www.youtube.com/watch?v=udA3rQg5Yb8> (03.08.2015)
- YAVUZ, Hakan (2005), *Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve Ak Parti*, Kitap Yayınevi, İstanbul
- YAVUZ, M. Hakan (2011), *Erbakan'dan Erdoğan'a Laiklik, Demokrasi, Kürt Sorunu ve İslam*, çev: Leman Adalı, Kitap Yayınevi, İstanbul
- YILDIRIM, Ergün (2011), *Yeni Türkiye'nin Yeni Aktörleri: Ak Parti ve Cemaat*, Hayat Yayınları, İstanbul